

Фонд «АВО Хайматгартен»

**Процеси української трудової міграції в Росії:
соціальний та гендерний аспекти**

Матеріали комплексного
соціологічного дослідження

Дослідницька група
сектору етносоціальних досліджень
Інституту Народознавства
НАН України та
Лабораторії соціальних досліджень
Центру підтримки приватної ініціативи:

Ігор Марков, *завідувач сектору
етносоціальних досліджень Інституту
народознавства НАН України*
Оксана Іванкова-Стецюк,
кандидат соціологічних наук,
Григорій Селешук,
експерт з правових питань,
Світлана Одинець, *аналітик
медіа-моніторингу*
Максим Бондаренко, *менеджер*

Львів 2010

Зміст

Вступне слово _____

Розділ перший. Трудова імміграція та міграційна політика Росії

1.1 Загальна характеристика сучасної трудової імміграції в Російській Федерації (Ігор Марков) _____

1.2. Деякі особливості правового регулювання трудової імміграції у Російській Федерації (Григорій Селешук) _____

1.3 Відображення процесів трудової міграції та міграційної політики Росії у системі медіа-моніторингу (Світлана Одинець) _____

Розділ другий. Українці в імміграційному спектрі Росії

2.1. Соціологічно-статистичний портрет (Ігор Марков) _____

2.2 Аналіз життєвого досвіду (на матеріалах поглиблених інтерв'ю з трудовими мігрантами) (Оксана Іванкова-Стецюк) _____

Висновки (Ігор Марков) _____

Додатки _____

Вступне слово

Благодійний фонд АВО Хайматгартен у співпраці з дослідницькою групою сектору етносоціальних досліджень Інституту Народознавства Національної Академії Наук України та Лабораторії соціальних досліджень Центру підтримки приватної ініціативи у Львові провели комплексне дослідження трудової міграції з України у Російській Федерації.

Метою проекту було вивчення масштабів, напрямів, закономірностей, тенденцій сучасної трудової міграції громадян України до РФ. Окремий акцент наша дослідницька група ставила на вивченні гендерних особливостей заробітчанської еміграції українців до Росії.

Реалізація проекту спиралася на поєднання різних методів або, у ширшому значенні, усіх доступних інформаційних потоків і включала: опитування українських трудових мігрантів за допомогою якісних методів (глибинні напівструктуровані інтерв'ю); опитування експертів, причетних до проблем трудової міграції в РФ: опрацювання статистичних матеріалів та досліджень трудової міграції; аналіз правових тенденцій і змін до законодавства у сфері міграції в Російській Федерації; проведення моніторингу російського медіапростору.

За результатами роботи дослідницької групи:

- 1) проведено 15 поглиблених інтерв'ю з українськими трудовими мігрантами в Росії. Респондентами глибинних інтерв'ю стали жінки та чоловіки різних вікових груп, освітньо-кваліфікаційних рівнів, сфер зайнятості на заробітках, різного міграційного стажу й досвіду – відповідно до особливостей української заробітчанської міграції.
- 2) проведено ряд експертних інтерв'ю з представниками державних неурядових і дослідницьких інституцій, що спеціалізуються у сфері вивчення міграції в Росії, провідними журналістами російських ЗМІ, що пишуть про міграцію.
- 3) здійснено аналіз міграційного законодавства РФ у сфері регулювання міграції;
- 4) опрацьовано дані поточної статистики, отриманої в ході дослідницької експедиції;
- 5) проведено моніторинг російського інформаційного простору за період з 30.06.2010 до 6.10.2010 за окремо розробленою методологією структурування інформаційних потоків.
- 6) Запропоновано нову дослідницьку модель аналізу тенденцій та особливостей медіапростору Росії на тему міграції.

Російська Федерація сьогодні залишається найбільшою країною-реципієнтом українських трудових мігрантів і однією з небагатьох держав, до яких українці мають право безвізового в'їзду. Українська трудова міграція в Російській Федерації репрезентує всі типи міграції (від маятникової прикордонної міграції до постійної) і є найчисельнішою серед інших національних груп мігрантів. Проте, саме вона є на сьогодні практично не досліджена ні російськими, ані українськими вченими. Даний проект може вважатися однією з перших спроб заповнити цю прогалину.

Наша дослідницька група висловлює вдячність Благодійному Фондові «АВО Хайматгартен» за можливість проведення цього дослідження і публікації його результатів.

Ігор Марков, керівник проекту

РОЗДІЛ І. ТРУДОВА ІМІГРАЦІЯ ТА МІГРАЦІЙНА ПОЛІТИКА РОСІЇ

1.1. Загальна характеристика сучасної трудової імміграції в Російській Федерації

Ігор Марков

За даними щорічного огляду Світового Банку «Міграція і перекази» (Migration and Remittances Factbook 2008), Росія займає друге місце у списку найбільших міграційних коридорів, до яких входять маршрути Мексика–США, Росія–Україна, Україна–Росія, Бангладеш–Індія, Туреччина–Німеччина, Казахстан–Росія і Росія–Казахстан. Так, коридор Мексика–США щорічно перетинають близько 10,3 млн. мігрантів, а коридори Росія–Україна і Росія–Казахстан в обох напрямках перетинають разом 12,8 млн. мігрантів¹. За даними іншого джерела - Відділу народонаселення ООН - серед 20 країн з найбільшою кількістю міжнародних мігрантів, перша п'ятірка виглядає наступним чином - США, Російська Федерація, Німеччина, Україна і Франція².

Таким чином, Росія та Україна стали одними з найбільших центрів міграції у світі і належать до найважливіших транзитних коридорів глобальної міграції.

Разом з тим Росія залишається найбільшим реципієнтом трудової міграції з України³.

Відтак, процеси української трудової міграції виступають складовою глобальних суспільних трансформацій, деякі риси яких, як і місце Росії в них, спробуємо побачити, порівнявши Росію з другим після неї реципієнтом українських трудових мігрантів-країнами ЄС- за ключовим концептом-інтеграції мігрантів у суспільство перебування і пов'язаними з цим особливостями міграційної політики.

Процеси новітньої трудової міграції до Російської Федерації тривалий час ґрунтовно вивчаються провідними, у цій сфері, дослідницькими інституціями та фахівцями- Інститут демографії Державного університету - Вищої школи економіки (директор- видатний російський соціолог і демограф Анатолій Вишневський, Нікіта Мкртчян), Центр міграційних досліджень (Жанна Зайончковська, Єлена Тюрюканова), Інститут соціології РАН (доктор соціологічних наук Владімір Мукомель), Центр незалежних соціологічних досліджень у Санкт-Петербурзі (Віктор Воронков, Ольга Бреднікова, Ольга Ткач, Оксана Карпенко).

Наше бачення засад сучасної міграційної політики Росії та інтеграції іммігрантів до її суспільства спробуємо викласти, головним чином, спираючись на експертні інтерв'ю,

¹ www.fms.ru

² Татьяна Смольякова. Лицо мировой миграции// "Российская газета. - Федеральный выпуск №4164. - 7 сентября 2006 г.

³ На роздоріжжі. Аналітичні матеріали комплексного дослідження процесів української трудової міграції(країни Європейського Союзу та Російська Федерація)/ за ред. Ігоря Маркова. – Львів. 2009, с. 56

люб'язно надані нам провідними російськими фахівцями до справ міграції спеціально для даного проекту.

За твердженням голови Незалежної дослідницької ради з міграції країн СНД і Балтії, завідуючої Лабораторією аналізу та прогнозування міграції

Ж. Зайончковської, перед кризою кількість трудових іммігрантів у Росії досягала 7-8 млн. осіб. І навіть під час кризи, потреба у їхній праці знизилась, за різними оцінками, всього на 15-20%⁴. Недавній заступник директора ФМС, президент Фонду «Міграція ХХІ век» генерал В'ячеслав Поставнін називає кількість тільки нелегальних мігрантів у Росії від 6 до 8 млн. осіб⁵.

За підсумками експертної наради, проведеної 9 квітня 2010 з ініціативи завідувача сектором вивчення ксенофобій і попередження екстремізму Інституту соціології РАН В. Мукомеля, у 2008 р. консенсус-оцінка загальної чисельності працюючих мігрантів була визначена на рівні 4,3 млн. осіб (максимальна експертна оцінка- 5,6 млн.; мінімальна- 2,7 млн.), серед яких за консенсус-оцінкою 53% були нелегалами (максимальна експертна оцінка кількості нелегальних мігрантів- 63%; мінімальна- 37%). На 2009 р. відповідні показники виглядають наступним чином: 4,0 млн. осіб (5,2 млн. і 3,2 млн.) і 61% (75% і 40%)(див. Додаток 1).

Результати експертної наради фактично підтверджує директор ФМС Константін Ромодановський, який 8 вересня 2010 р. у ході зустрічі з прем'єр-міністром Владіміром Путіним заявив, що «в Росії працює 5 млн. трудових мігрантів- один мільйон (громадян) працює законно, чотири мільйони- в тіні»⁶.

«Крива» зростання кількості трудових іммігрантів у Росії, складена Є. Тюрюкановою за даними ФМС, засвідчує доволі стрімке її зростання у другій половині першого десятиліття ХХІ ст.⁷.

⁴ Чем нам грозит демографическая яма. С Жанной Зайончковской беседует Лидия Графова//Миграция ХХІ век. Информационно-аналитический журнал, № 1(июль 2010), с.4-5. Далі- Міграція ХХІ век...

⁵ В. Поставнін. Невозможно приказать: «Стой!» надвигающемуся цунами // Российская миграция. Информационно-аналитический журнал №5-6(36 -37), август - сентябрь, 2009, с.16

⁶ <http://www.rian.ru/society/20100908/273662352.html> «За даними одних експертів, у Росії нині перебувають 8 млн. мігрантів-нелегалів, за іншими- 15-20 млн,- сказав у ході відео-конференції нашої дослідницької групи із фахівцями Центру незалежних соціологічних досліджень у Санкт-Петербурзі його директор Віктор Воронков. І додав: «Загальну кількість мігрантів називають залежно від політичної позиції політиків. Ми навіть чули цифру 19 млн». - Архів дослідження.

⁷ Опитування проведене за вибіркою, що репрезентувала місто Москву, Московську область, Санкт-Петербург. Ленінградську область, Краснодарський край, Воронежську область, Астраханську область і Татарстан. Очевидну обмеженість вибірок, за якими проводяться опитування соціологами іммігрантів у Росії, добре висловив Нікіта Мкртчян у ході круглого столу «Российская миграционная политика в условиях демографического спада», проведеного Фондом «Новая Евразия» 17 червня 2010 р. у Москві: «Мы понимаем, что наши замеры точечные, в поле зрения социологов попадают в большей мере мигранты видимые, легальные, легализованные, а те, кто как испытывал, так и испытывает серьезные трудности, к примеру, работают в разного рода подвальчиках, конторках, не видны они социологам, уклоняются от прохождения любых контактов с лицами, которые пытаются опросить, равно как, это уже из практики проведения региональных проектов, уклоняются представители отдельных этнических общин».

Основними країнами її походження, за підсумками експертної наради виступають, передусім, держави СНД- Узбекистан, Україна, Таджикистан, Азербайджан, Киргизстан, Вірменія, Молдова (Додаток 1). Показник «візові мігранти» на рівні 0,5 млн. осіб і вже згадана «крива» Є. Тюрюканової вказують на підтверджене російськими експертами⁸ нашого дослідження, неухильне зростання кількості іммігрантів -вихідців з-поза меж колишнього СРСР. Це, передусім, представники Сходу- Китаю, В'єтнаму, Туреччини. Офіційні дані ФМС за період з 2006- 2008 р.р. фіксують зменшення частки українців від 17 до 10 % (і, їх переміщення, відповідно, з першого на третє-четверте місця), китайців, в'єтнамців і турків (відповідно, з 21 до 12; зі 7 до 4 і з 10 до 5 %), і, навпаки, дуже стрімке зростання частки узбеків (з 10 до 26%; перемістилися на перше місце), збільшення кількості таджиків, киргизів, збереження на одному рівні- відповідно, 5, 4, і 3 %- молдаван, вірменів та азербайджанців- від загальної кількості іммігрантів у Росії⁹.

За даними ФМС, кількість трудових мігрантів у РФ у 2008 р. становила 2 млн.425,9 тис. осіб¹⁰. Проте ФМС подає кількість трудових мігрантів за чисельністю виданих дозволів на працю та інформацією роботодавців, які офіційно оформили мігрантів на роботу і повідомили про це ФМС,- а не реально присутніх і працюючих¹¹. Схожі хиби мають і дані Росстату. «Проблема в тому, що у нас статистика фіксує міграцію постійну. Там щорічне сальдо на рівні 270-280 тис. осіб. - каже В. Мукомель.- Але в цю кількість входять не лише ті, що переїхали у поточному році, але й ті, що отримали дозвіл на тимчасове проживання в цьому році, а приїхати вони могли в попередньому і, взагалі, кілька років перед тим, тому що це довга процедура»¹². Невідповідність даних ФМС реальній кількості і співвідношенню національних груп трудових мігрантів визнає і недавній заступник директора ФМС генерал Вячеслав Поставнін. *«Найбільший потік- українці. Потім ідуть узбеки, азербайджанці, далі- китайці, в'єтнамці,- подає він в експертному інтерв'ю, записаному в рамках нашого проекту, свою версію співвідношення національних груп трудових мігрантів у Росії»*¹³.

У Росії присутні усі типи міграції- маятникова, сезонна, циркулююча, постійна. Величезна прикордонна маятникова і сезонна міграція, за визнанням В. Поставніна, взагалі ніяк не облікується статистикою. Особливо це стосується українців, яким, відповідно до Протоколу про внесення змін в Угоду між урядом РФ і урядом України про безвізові поїздки громадян Росії та України протягом 90 днів не потрібно ставати на міграційний облік за наявності у них міграційної карти з поміткою органів прикордонного контролю, проставленої при в'їзді на територію РФ.

За результатами опитування Центру міграційних досліджень спостерігається чітка тенденція до зростання кількості іммігрантів, що приїжджають до Росії на більш тривалий час (від 7-12 місяців, 2-3 роки і більше), і, навпаки, зменшення короткотермінових

⁸ Архів дослідження. Експертне інтерв'ю з президентом фонду «Міграція ХХІ век» В. Поставніним

⁹ Стенограма круглого стола «Российская миграционная политика» в период демографического спада». - 17 июня 2010 года, Москва. Доповідь Є. Тюрюканової, далі - Тюрюканова...

¹⁰ Тюрюканова

¹¹ Архів дослідження. Експертне інтерв'ю з доктором соціологічних наук Владіміром Мукомелем; Тюрюканова Е. Иностранные работники на российском рынке труда.

¹² Там само

¹³ Там само. Експертне інтерв'ю з президентом фонду «Міграція ХХІ век» В. Поставніним

поїздок (на 3 місяці і менше; від 3 до 6 місяців). Понад чверть опитаних орієнтовані на постійне проживання в РФ¹⁴. Відзначені тенденції підтверджують і результати інших досліджень. *«Значна частина тих, хто відноситься до тимчасових мігрантів, тобто стоять на тимчасовому міграційному обліку, працюють нелегально чи легально отримуючи дозвіл на роботу; фактично багато з них є постійними мігрантами. Причому, ця частка з кожним роком зростає. І в наших вибірках, у вибірках ЦМІ більшість таких. Тобто, якщо вони від'їжджають на батьківщину, то можуть поїхати на 2-3 тижні, живуть практично постійно з сім'ями тут. Багато взагалі не від'їжджають на батьківщину (мешканці Середньої Азії, Закавказзя). Тобто вони вже практично інтегровані, вони постійні. Але формально - тимчасові, - говорить В. Мукомель і додає: «Ми стикаємося з тим, що ось приїжджають молоді хлопці по закінченню школи не маючи ні кваліфікації, ні освіти, ні фізичного і соціального капіталу у них немає. Вони приїхали заробити. Конкретна мета- заробити і повернутися. Потім приїхав у наступному році. Уже іде якась первинна адаптація. А на третій рік він уже переглядає свої життєві плани: я, мабуть, тут залишуся, я, мабуть, тут буду собі шукати дружину. Тобто, де та грань, коли уже переважають настрої інтеграції, а не повернення на батьківщину. Ця інтеграція суттєво залежить від часу перебування»¹⁵.*

Звертаємо увагу на доповнення В. Мукомеля - описана ним імміграція молоді в Росію виражає соціодинаміку фундаментальної трансформації соціально-комунікативного простору як такого, основ його формування, якими досі були традиційні соціокультурні середовища. Описана соціальна дія артикулює включення Росії у простір глобальних переміщень мігрантів в умовах типологічно відмінного від ЄС і США її соціоінтегративного середовища.

Ці висновки підтверджуються даними про структуру зайнятості іммігрантів та оплату їхньої праці. Згідно з офіційною статистикою, частка іноземних працівників у загальній чисельності робочої сили в Росії становить 3,4%. Проте ці дані, як зауважує Є. Тюрюканова, необхідно помножити на 3, з урахуванням нелегалів, щоб отримати реальну ситуацію. Таким чином, зазначена частка наближається до 10%, як і в багатьох країнах Європи. І подібно до країн ЄС, це засвідчує, що російська економіка не може існувати без мігрантів- через наростаючий дефіцит робочої сили і через формування «емігрантських ніш зайнятості», що «поступово поглиблюються і розширюються і вже не можуть бути заповнені національною робочою силою, навіть якби дефіциту не було, і, що ті емігрантські мережі, які складаються, саме в цю вирву затягують основний потік іноземних працівників»¹⁶.

Означене Є. Тюрюкановою заповнення «ніш зайнятості», на які не претендують національні працівники, через соціальні мережі- це лише механізм формування трудової імміграції в Росії - також подібний до ЄС, і вказує на приналежність трудової імміграції в РФ до міграційних потоків глобалізованого суспільства.

Проте, механізм, описаний Єленою Тюрюкановою є одночасно способом інтеграції трудових іммігрантів у національний ринок праці Росії. На підставі даних ФМС і Росстату

¹⁴ Тюрюканова

¹⁵ Архів дослідження. Експертне інтерв'ю з Владіміром Мукомелем

¹⁶ Тюрюканова..., с. 13

Є. Тюроканова виокремлює сфери, де найчастіше працюють іммігранти. Це, насамперед, будівництво (станом на 2008 р.- 42% від усіх гастарбайтерів у Росії), торгівля, ремонт (близько 17%), транспорт, зв'язок (близько 4%), сільське господарство, мисливство (6,5%), видобування корисних копалин(5%), інші види економічної діяльності (близько 21%).

Однак назагал іммігранти працюють у багатьох основних галузях російської економіки нарівні з російськими громадянами. Більше того, за результатами двох фокус-груп із роботодавцями, проведених Центром міграційних досліджень у Москві і Сочі у 2009 році, та ряду поглиблених інтерв'ю з роботодавцями в Москві, Санкт-Петербурзі і Сочі, серед основних мотивів залучення іммігрантів до праці є відсутність російських працівників необхідного профілю і вища якість роботи іноземців, їхня більша працездатність. По суті, роботодавці розглядають іммігрантів в одній соціальній площині з російськими громадянами. Це означає, що, на відміну від ЄС, іммігранти перебувають в умовах прямої конкуренції з російськими громадянами на національному ринку праці Росії.

За даними опитування ЦМІ, яке проводилося у два етапи, захопивши, відповідно, докризовий і кризовий періоди, рівень безробіття серед іммігрантів під час кризи не перевищував безробіття серед російського населення чи наближався до нього¹⁷.

З іншого боку, російські дослідження показують, що середня заробітна плата мігранта не відрізняється від середньої зарплатні мешканців даного регіону. Нижчий рівень заробітної плати мігрантів є опосередкованим – за рахунок набагато більшої, ніж у національних працівників, тривалості робочого тижня (за різними дослідженнями 55- 70 годин¹⁸), що у свою чергу зумовлено переважно позаправовим статусом угоди між роботодавцем і працівником-іммігрантом. Разом з тим, за спостереженнями дослідників, заробітна плата легалізованих працівників-мігрантів лише на 5 % вища, ніж у нелегалів. Це позбавляє останніх стимулу до легалізації трудових стосунків¹⁹.

На відміну від ЄС, де існує чіткий соціальний бар'єр між сферами зайнятості та рівнями оплати праці місцевого населення та іммігрантів, російські іммігранти значною мірою інтегровані в економічну інфраструктуру і разом з національними працівниками перебувають, можна сказати, у спільному просторі ринку праці. І якщо у ЄС іммігранти і формований ними соціальний простір, будучи, по суті, альтернативним до соціокультурного простору країн прийняття мігрантів, протидіє останньому, а подекуди його витісняє, то, до прикладу, структура зайнятості в Росії з погляду міграції нагадує, уже розщеплену на окремі пазли соціоінтегративну систему, що функціонувала в рамках колишнього СРСР, і яка через імміграцію до Росії все ще виявляє контури колишньої цілості.

У своїй презентації результатів досліджень ЦМІ Є. Тюроканова наводить діаграму «мігрантських ніш зайнятості», у яких майже у половині (45%) варіантів працюють, в основному, мігранти з країн СНД, у 18% - іммігранти працюють разом з місцевими

¹⁷ Тюроканова

¹⁸ Архів дослідження. Інтерв'ю з В. Мукомелем, відео-конференція з експертами ЦНСІ(СПБ) та інші матеріали

¹⁹ Тюроканова

працівниками, ще у 15% - тільки місцеві працівники, а 10% - приїжджі з регіонів Російської Федерації²⁰

Таким чином, структура зайнятості з погляду міграції в Росії нагадує, уже розщеплену на окремі пазли соціоінтегративну систему, що функціонувала в рамках колишнього СРСР, і яка через імміграцію до Росії все ще виявляє контури колишньої цілості.

Серед трудових мігрантів переважають вихідці з малих міст і сіл. Російські соціологи відзначають зсув іммігрантів у бік бідної частини соціального спектру: 38% опитаних трудових іммігрантів у рамках проекту «Російська міграційна політика в період демографічного спаду» віднесли себе до групи бідних і ще 46%- дуже бідних до міграції²¹.

Учасники згаданого проекту і наші експерти загалом відзначають збільшення культурної дистанції між мігрантами і російським населенням.

За етнічним походженням, переважають титульні етнічні групи країн походження²². Вихідці зі Середньої Азії, Азербайджану- майже виключно представники титульних національностей²³. Очевидно, те ж стосується китайців та в'єтнамців. Щодо українців, то серед них, припускає Владімір Мукомель, є частка росіян, інших груп, але вона невелика²⁴. Мігранти з мусульманських країн складають близько половини всіх трудових мігрантів.²⁵ Дослідження Центру, очолюваного В. Мукомелем дають підстави стверджувати, що «існування моноетнічних колективів»- міф. Половина мігрантів працює у змішаних колективах і приблизно чверть- у моноетнічних або серед місцевого населення»²⁶. За результатами соціологічного опитування Центру міграційних досліджень, 40% трудових мігрантів-респондентів у Росії спілкуються, в основному російською мовою, ще стільки ж- порівну рідною і російською і 20 %- в основному рідною. *«Тільки вихідці зі Середньої Азії та сільських районів Азербайджану,- додає В. Мукомель,- зовсім можуть не говорити по-російськи»*. Єлена Тюрюканова вказує на зростання мовного бар'єру, підтвержене Юлією Флорінською на підставі фокус-групових дискусій з роботодавцями²⁷. З іншого боку, мігрантські мережі, ці «мігрантські маршрути і канали зв'язку», у тому числі, з батьківщиною, на думку Є. Тюрюканової, підтверджену нашими дослідженнями сучасної української трудової міграції в ЄС, стають альтернативою традиційним діаспорам. Це означає, що етнічність, етнічна приналежність виступає динамічним чинником «скасування відстаней» (Зигмунд Бауман) і кордонів між усталеними соціокультурними середовищами, провідником формування нового екстериторіального принципу детермінації соціальної гомогенності, що лежить в основі ідентичності. Отже, емігрантські мережі, через які відбувається заповнення вирви «ніш зайнятості, що поглиблюються і розширюються і вже не можуть бути заповнені національною робочою силою», означають внутрішню трансформацію соціально-

²⁰ Тюрюканова

²¹ Там само

²² Там само

²³ Тюрюканова, експертне інтерв'ю з В. Мукомелем

²⁴ Експертне інтерв'ю з В. Мукомелем

²⁵ Тюрюканова

²⁶ Експертне інтерв'ю з В. Мукомелем

²⁷ Стенограма круглого стола «Российская миграционная политика» в период демографического спада». - 17 июня 2010 года, Москва. Доповідь Ю. Флорінської

комунікативного простору на рівні детермінант його функціонування, передусім, приймаючого суспільства.

За визнанням російських експертів до недавнього часу абсолютну більшість трудових іммігрантів становили чоловіки, оскільки «в основному, робота пов'язана з приписуваними чоловікам уміннями»²⁸. Проте останнім часом, вважає генерал Поставнін, відбувається зміна співвідношення іммігрантів-чоловіків і жінок на користь останніх. Причому, її носіями стають жінки з країн Середньої та Східної Азії: якщо раніше іммігрантами з країн цього регіону були виключно чоловіки, то останнім часом приїжджають жінки з Узбекистану, Таджикистану, Киргизстану, Китаю *уже незалежно від мужчин*, і самі працюють. Цю тенденцію можна назвати переломною у формуванні простору соціального самовизначення глобального суспільства, в основі якого лежить персональний вибір, - на противагу ідентичності, що формувалася через приналежність до усталеного соціокультурного середовища, і засада «сім'я- світ жінки» була серцевинною формування цієї ідентичності. Зміна гендерних співвідношень трудової імміграції в Росію стала ще однією рисою, що вказує на її входження у простір глобальних міграцій.

Зауважимо, що відзначена тенденція до зміни гендерного співвідношення трудових іммігрантів у Росії була започаткована значно раніше. Так, сектор домашніх працівників (обслуговування домогосподарств, догляд за дітьми) уже тривалий час заповнений іммігрантками, найбільше з України, а також з Молдови²⁹. Але, зі зрозумілих причин, цей сектор залишається закритим для дослідницької роботи соціолога.

Таким чином, сказане дає змогу виокремити три ключових висновки, що характеризують трудову імміграцію в Росії:

- 1) За масштабами міграції РФ посідає одне з перших місць у світі.
- 2) Росія увійшла в простір глобальних переміщень мігрантів.
- 3) Росію характеризує типологічно відмінне від двох інших міграційних центрів- ЄС і США- соціоінтегративне середовище імміграції.

І якщо два перших висновки зрозумілі, то останній потребує окремого обґрунтування, яке спробуємо розкрити у перспективі, запропонованій видатним російським демографом Анатолієм Вишневським у його статті «Альтернативы миграционной стратегии»³⁰

Цю перспективу можна сформулювати у вигляді трьох тез:

1. Демографічний спад, що охопив населення практично всіх держав Європи, США, Канади, Японії, Росії, що витворюють так зване «північне кільце» (на південь від екватора до них належать тільки Австралія і Нова Зеландія), є не тимчасовою кризою, по завершенні якої, скажімо, Росія повернеться до розширеного відтворення населення, а

²⁸ Архів дослідження. Матеріали відео конференції дослідницької групи з експертами Незалежного Центру соціологічних досліджень (Санкт-Петербург)

²⁹ Там само. Інтерв'ю з В. Поставніним

³⁰ Демоскоп Weekly, № 185-186, 10-23 январа 2005

стійкими змінами у масовій демографічній поведінці. Відповідно, переміщення населення з Півдня на Північ є його природним рівномірним розміщенням в умовах глобалізації³¹.

2. За прогнозами на 2050 р. США збережуть своє третє місце за кількістю населення, яке вони посідали у 1950 р, тоді як Росія, що у її нинішніх кордонах за цим показником була четвертою, замикатиме другий десяток країн. Вихід- Росія, подібно до США, повинна стати готовою прийняти величезну кількість мігрантів.

3. Для цього необхідно запропонувати перспективну версію ідеологічної універсалізації російського суспільства, що сприятиме швидкій інтеграції іммігрантів.

Від початку XXI століття російська влада взяла курс на боротьбу з незаконною міграцією, який виявився безуспішним. Погіршення демографічної ситуації - починаючи з 2010 року кількість населення працездатного віку в Росії, за даними демографів, зменшуватиметься приблизно на 1 млн. осіб щороку - привело протягом останніх п'яти років до лібералізації міграційного законодавства.

Попри надзвичайну політизацію проблеми міграції, основну дискусію, чи потрібна нині Росії масова міграція, а чи суспільство зможе забезпечити майбутній розвиток країни без неї,- перспектива швидкого падіння кількості працездатного населення і реалії самої імміграції, що «змінила обличчя Росії» (В. Поставнін),- наші експерти наголошують: уся міграційна політика тепер зводиться до інтеграції мігрантів у російське суспільство. Країні потрібні іммігранти як працівники і як майбутні громадяни Росії. До 2009 російське громадянство щорічно отримували близько 380 тис. осіб; серед них тільки 59 тис. осіб- на загальних підставах, решта - за спрощеною системою. І хоча з 2010 р. отримання російського громадянства за спрощеною системою припинено, все ж передбачається, що 180 тис. осіб отримають російське громадянство³².

Можливість відносно швидкого отримання громадянства- позиція, що суттєво відрізняє міграційну політику країн ЄС та Росії.

Якщо політику інтеграції мігрантів з боку країн ЄС виражає принцип «доповнення» (новими соціальними функціями і робочими місцями, необхідними для їх реалізації) і «заміщення» (вакансій, що звільняються), то в основі її російського аналогу лежить парадигма вертикально інтегрованого простору. Її тяглість проявляється нині у потребі наявності наперед заданої універсальної моделі, яка «накладається» на інтеграцію мігрантів.

Ця потреба виявляє себе і в дискусіях з опозиційними експертами про перспективні моделі інтеграції іммігрантів у російське суспільство. Її здійснення в альтернативному до «асиміляції мігрантів» руслі опрацювання принципів співіснування, сусідства, діалогу

³¹ З іншого боку, демографічний спад безпосередньо пов'язаний із відзначеним англійським соціологом польського походження Зігмундом Бауманом, «скасуванням відстаней», характерним для глобалізації. Для репрезентанта глобального простору спілкування, не «прив'язаного» до «території» походження чи постійного перебування, не потрібне «велике населення», адже для нього не існує бар'єрів, зумовлених буттям у межах усталених культур.

³² Експертне інтерв'ю з В. Мукомелем

культур, що впливають із практики імміграції, які спочатку закладаються знизу, через суспільне і місцеве самоврядування, і згодом закріплюються на рівні влади (а саме це може нині стати основою для відкритості Росії до іммігрантів, про яку пише А. Вишневський, і творення російського «плавильного тигля» для мігрантів, подібного до американського), не обґрунтовується ними. Оберненою стороною такого стану справ є відсутність розвитку горизонтальних комунікацій, пов'язаних із розвитком самоврядування та самоорганізації, що визначають формування чи трансформацію соціальних інститутів, покликаних здійснювати інтеграцію мігрантів. Це, а також безуспішне намагання влади регулювати міграцію за допомогою всеосяжного бюрократично-поліцейського контролю, величезна корупція, пов'язана з отриманням дозволів на працю та проживання, наголошена всіма нашими експертами³³, і, особливо, значне зростання ксенофобії щодо іммігрантів³⁴, більшість із яких є вихідцями з колишнього ССРСР, означає радше подальше розщеплення соціоінтегративного простору минулого, аніж закладення нової універсальної парадигми.

Джерела міграційної політики в Росії та її здійснення спираються на два ключові концепти- домінування владної вертикалі й опора на традиційний російський універсалізм. Дискусія про лібералізацію та її інститути відбувається в межах руху до відтворення цих концептів.

³³ До прикладу, за даними, одного з наших експертів, неофіційна вартість дозволу на тимчасове проживання в Москві перебуває на рівні 20 тис.євро. Дозвіл на роботу – понад 20 тис. рублів, у регіонах такі послуги «коштують» дешевше. Однак «ціни» постійно зростають.

³⁴ Наші експерти постійно наголошують на цьому. Владимир Мукомель: «На мой взгляд, самая серьезная проблема - это то, что у нас идут довольно сложные процессы этносоциальной стратификации. Отсутствие механизма в интеграции приводит к тому, что удел представителей мигрантских меньшинств – социальная исключенность. То есть у нас выстраивается четкая иерархия: русские, представители традиционных меньшинств, а внизу - представители мигрантских меньшинств, среди которых тоже есть своя иерархия. А это, самая серьезная проблема, - здесь все. Невозможно в современных условиях существование общества, которое построено на таких этносоциальных принципах. Это и деградация базовых социальных институтов, норм и ценностей. А потом вот эти ксенофобии, которые направлены в подавляющих случаях против представителей мигрантских меньшинств, но не только их. Обыватели не различают мигрант это или не мигрант. Гражданин России или нет. Они направляются и на представителей традиционных для России меньшинств, которые имеют российское гражданство. Мы нуждаемся в трансформации нашей социальной среды, которая ксенофобна. Большинство россиян поддерживают лозунг - Россия - для них. Это уже на протяжении всех 2000-ых годов «Левада – центр» ведет такой мониторинг». Віктор Воронков: «...иммигранты-часто жертвы процветающей в России ксенофобии и расизма. Украинцев не убивают, всех других - сплошь и рядом».

1.2 Деякі особливості правового регулювання трудової імміграції у Російській Федерації

Григорій Селещук

Соціально-економічні передумови законотворення

Після розпаду Радянського Союзу та відкриття кордонів Російська Федерація, як і інші республіки СРСР, потрапила у вир глобальних міграційних процесів невідповідною. На відміну від багатьох із них, у РФ початок ХХІ ст. позначився домінуванням трудової імміграції перед трудовою еміграцією. Причинами цього стали, з одного боку, значні капіталовкладення у російську економіку, з іншого різке скорочення кількості населення. Тому одним із основних фокусів міграційного законодавства РФ є трудова імміграція.

Попит на робочу силу, найперше, почали заповнювати працівники із сусідніх держав – колишніх республік СРСР. Близько 75% офіційно працевлаштованих іммігрантів (понад 1,7 млн. осіб) є вихідцями із країн СНД. Проте, насправді їх кількість у декілька разів більша. Причини полягають у вищому рівні безробіття та нижчих зарплатах у згаданих країнах, у порівнянні із РФ, та можливості безвізового в'їзду на її територію. Сприятливими факторами є також певний ступінь культурної спорідненості, вивчення російської мови у школах у радянські часи. Завдяки цим факторам питанням інтеграції російські законодавці належної уваги ще не приділяли, хоч ксенофобські настрої глибоко вкорінюються у суспільстві.

Натомість була розроблена і втілена програма повернення співвітчизників (росіян, котрі не мають російського громадянства) із колишніх республік Радянського Союзу. Ця програма мала бути одним із важливих чинників протидії депопуляції РФ та задоволення потреб ринку праці. Однак, значного впливу на міграційні процеси ця програма не здобула і загально визнана малоефективною.

Основними сферами зайнятості іммігрантів із країн СНД лишилися, традиційні ще для СРСР, галузі сільського господарства, будівництва, лісозаготовки, добування корисних копалин вахтовим методом тощо. Це дещо спростило завдання для російських законодавців. Адже залишилися і звичні із радянських часів методи регулювання, що спиралися на розгалужену мережу "паспортних столів" та прописки. Ці правові інститути були дещо видозмінені та адаптовані до сучасних умов. Їхня сутність – максимальний контроль за переміщеннями людей та "прив'язка" осіб до конкретної місцевості проживання – залишилася незмінною.

Відділ віз та реєстрацій Міністерства внутрішніх справ РФ трансформувалася у новостворену у 2004 році Федеральну міграційну службу (ФМС), котра й надалі залишається підвідомча МВС, як і остання, напряму підпорядкована президентові РФ, та включає до свого штату понад 55% службовців МВС (понад 19 тис. із 34 тис. загальної кількості працівників ФМС). Патент на здійснення трудової діяльності, що надає право на працевлаштування, дійсний лише на території конкретного суб'єкта РФ.

Все більшого значення набуває імміграція з далекосхідних країн (Китай, В'єтнам, Північна Корея). За офіційними даними у РФ з цих країн працює понад 400 тис. осіб, що складає майже чверть усіх іммігрантів. Вони переважно зайняті у сфері торгівлі. Для в'їзду у РФ вони потребують отримання візи.

У цьому випадку російські законодавці пішли тим самим шляхом, що й стосовно іммігрантів із країн СНД – адаптація підходів старого радянського законодавства. Зокрема, запрошення на вироблення візи може надходити лише від федеральних органів виконавчої влади за клопотанням інших державних органів, органів місцевого самоврядування, а також юридичних та фізичних осіб. МЗС РФ також має певний вплив на міграцію з таких країн шляхом підготовки списку міграційно-небезпечних країн, що ускладнює процедуру отримання віз для їхніх громадян. Зокрема, усі три вищезгадані далекосхідні країни віднесені до цього списку.

Законодавча база

Міграційне законодавство РФ базується на трьох основних нормативно-правових актах:

- 1) Федеральний закон від 15.08.1996 № 114-ФЗ "Про порядок виїзду із Російської Федерації та в'їзду у Російську Федерацію";
- 2) Федеральний закон від 25.07.2002 № 115-ФЗ "Про правовий статус іноземних громадян у Російської Федерації";
- 3) Федеральний закон від 18.07.2006 № 109-ФЗ "Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у Російської Федерації".

ФЗ "Про порядок виїзду із Російської Федерації та в'їзду у Російську Федерацію" замінив повністю або частково Закони СРСР "Про порядок виїзду із СРСР та в'їзду у СРСР іноземних громадян" (від 24.06.1981 р.), "Про порядок виїзду із СРСР та в'їзду у СРСР громадян СРСР" (від 20.05.1991 р.), "Про правовий статус іноземних громадян у СРСР" (від 24.06.1981 р.).

Цей закон де-факто містить 7 розділів, бо один розділ «Про відповідальність посадових осіб, громадян РФ, іноземних громадян та осіб без громадянства» було виключено на підставі Федерального закону від 10.01.2003 № 7-ФЗ. Текст закону починається із короткого розділу «Загальні положення», де встановлюється першість норм міжнародного права та визнається право громадян РФ на безперешкодний виїзд та в'їзд. Щодо в'їзду та виїзду іноземних громадян у першому розділі міститься норма до ФЗ "Про Державний кордон Російської Федерації" та інші розділи ФЗ "Про порядок виїзду із РФ та в'їзду у РФ".

Наступний розділ II присвячується порядку оформлення й видачі документів для виїзду із РФ і в'їзду у РФ власних громадян та визначає компетентні органи та необхідні документи для отримання звичайного, дипломатичного та службового паспорту, а також паспорт моряка (посвідчення особи моряка). Розділ III називається «Порядок виїзду громадян Російської Федерації із Російської Федерації» та стосується обмежень у реалізації права на виїзд певним категоріям осіб (допущеним до державної таємниці, призваних на військову службу чи відправлених на альтернативну громадську службу, затриманих за підозрою у скоєнні злочину, засуджених за злочини, при ухиленні від накладених судом обов'язків, при подачі завідомо неправдивих відомостей у процесі оформлення документів на виїзд.

Розділи IV - VI стосуються оформлення та видачі документів для в'їзду та виїзду, а також здійснення в'їзду, виїзду та транзиту іноземними громадянами та особами без громадянства. У цих розділах визначаються типи віз, підстави для їх видачі, а також обмеження при в'їзді та транзитному проїзді іноземців у РФ. Нижче ми детальніше зупинимось над цими нормами. Завершується закон заключними положеннями, що

визначають перелік нормативних актів та норм, які втрачають свою силу із прийняттям нового закону.

ФЗ *"Про правовий статус іноземних громадян у Російської Федерації"* замінив частково чинний на той час Закон СРСР *"Про правовий статус іноземних громадян у СРСР"* (від 24.06.1981 р.) і в заключних положеннях остаточно скасував дію останнього. Він визначає правовий статус іноземних громадян у Російській Федерації, а також регулює відносини між іноземними громадянами, з одного боку, та органами державної влади, органами місцевого самоврядування, посадовими особами вказаних органів, з іншого боку, що виникають у зв'язку з перебуванням (проживанням) іноземних громадян у Російській Федерації та здійсненням ними на території РФ трудової, підприємницької та іншої діяльності.

У ФЗ *"Про порядок виїзду із Російської Федерації та в'їзду у Російську Федерацію"* чітко розмежовуються дві категорії осіб: іноземні громадяни, котрі є громадянами інших держав, та особи без громадянства. Натомість у ФЗ *"Про правовий статус іноземних громадян у Російської Федерації"* ці дві категорії зводяться в одну під назвою *"іноземні громадяни"*, що не може не створювати колізій у правозастосуванні, оскільки обидва закони належать до однієї галузі права.

Де-юре, цей закон містить сім розділів. Та, де-факто, як і випадку ФЗ *"Про порядок виїзду із РФ та в'їзду у РФ"* норми містяться у меншій кількості розділів, тому що Розділи III-IV щодо реєстрації та міграційному обліку іноземних громадян повністю скасовані на підставі ФЗ *"Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у РФ"*.

У першому розділі ФЗ *"Про правовий статус іноземних громадян у РФ"* даються визначення ключових понять міграційного законодавства, вводиться квотний принцип для отримання права на тимчасове чи постійне проживання та визначаються основні права іноземного громадянина у РФ, серед яких слід виділити активне та пасивне виборче право до органів місцевого самоврядування (ст. 12). Цей розділ займає майже дві третини усього закону.

II розділ закону називається *"Порядок оформлення запрошень на в'їзд у Російську Федерацію"* та включає не тільки норми, що стосуються запрошень на різних підставах, але й норми щодо особливостей регулювання ринку праці іноземних громадян. Зокрема, вони встановлюють принцип пріоритетного використання національних трудових ресурсів та конкретизують принцип квотування на в'їзд іноземних громадян з метою працевлаштування.

Наступні два розділи під номером V та VI стосуються обліку іноземних громадян та відповідальності за порушення міграційного законодавства. Кожен із них є дуже коротким і містить по 2-3 статті. Обидва містять норми про підстави та процедуру депортації іммігрантів.

ФЗ *"Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у Російської Федерації"* у ст. 4 конкретизує порядок реєстрації та міграційного обліку з метою:

- 1) створення необхідних умов для реалізації громадянами Російської Федерації та іноземними громадянами своїх прав і свобод, а також для виконання ними покладених на них обов'язків;
- 2) вироблення і реалізації державної політики у сфері міграції;

- 3) формування повної, достовірної, оперативної та актуальної інформації про переміщення іноземних громадян, необхідної для прогнозування наслідків зазначених переміщень, а також для ведення державного статистичного спостереження у сфері міграції;
- 4) планування розвитку територій Російської Федерації;
- 5) управління в кризових ситуаціях;
- 6) захисту основ конституційного ладу, моральності, здоров'я, прав і законних інтересів громадян Російської Федерації та іноземних громадян, які перебувають у Російській Федерації, а також з метою забезпечення національної безпеки Російської Федерації і громадської безпеки шляхом протидії незаконній міграції та іншим протиправним проявам;
- 7) систематизації відомостей про іноземних громадян, що знаходяться в Російській Федерації (у тому числі їх персональних даних), і про переміщення іноземних громадян;
- 8) вирішення інших соціально-економічних і суспільно-політичних завдань.

Цей закон містить шість розділів. У першому наводяться основні поняття, визначаються завдання та принципи міграційного обліку, описуються права та обов'язки іноземних громадян при здійсненні міграційного обліку. Розділ визначає підстави для взяття на облік та зняття з обліку, а також перелік відомостей, що фіксуються у міграційному обліку.

Розділ II закону має лише три статті і стосується повноважень державних органів при здійсненні міграційного обліку, що зокрема включають:

- 1) міграційний облік, контроль за дотриманням іноземними громадянами, посадовими особами, юридичними особами, іншими органами і організаціями правил міграційного обліку;
- 2) координацію діяльності у сфері міграційного обліку інших федеральних органів виконавчої влади;
- 3) забезпеченні функціонування державної інформаційної системи міграційного обліку, а також своєчасному внесенні до неї необхідних відомостей у повному обсязі;
- 4) поданні в установленому порядку пропозицій щодо вдосконалення форм державного статистичного спостереження у сфері міграції.

Розділи III і IV стосуються реєстрації іноземних громадян за місцем проживання та обліку іноземних громадян за місцем перебування. У цих розділах визначаються підстави для процедур реєстрації та обліку іноземних громадян, їхні обов'язки та необхідні для цих процедур документи. Обидва розділи займають половину тексту закону. Нижче ми детальніше зупинимося на нормах, що містяться у цих розділах.

Останні два розділи V і VI присвячені відповідальності за порушення законодавства про міграційний облік та встановлюють строки набуття чинності цього закону.

Процедура в'їзду іноземних громадян

Існує два способи в'їзду іноземних громадян до РФ: з візою та безвізовий в'їзд. За загальним правилом іноземні громадяни та особи без громадянства повинні отримати візу. Поруч із цим існує перелік із 21 країн, громадяни яких можуть в'їжджати до РФ *без віз*. Насамперед, це деякі країни колишнього СРСР, зокрема: Азербайджан, Вірменія, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Узбекистан, Україна. В'їзд громадян із цих країн не обмежується. Користуються можливістю безвізового в'їзду громадяни іншої групи країн, яка має або певні традиційні близькі політичні відносини

або є важливою туристичною зоною, зокрема: Аргентина, Боснія і Герцеговина, Бразилія, Венесуела, Ізраїль, Куба, Македонія, Сербія (термін перебування до 30 днів для власників біометричних паспортів, виданих після 8 квітня 2008), Таїланд, Туреччина (угода підписана, але не ратифікована парламентами обох країн), Хорватія (за наявності запрошення, оформленого в установленому російським законодавством порядку, туристичного ваучера, документів, що підтверджують службову мету поїздки), Чорногорія. Для громадян цих країн термін перебування зазвичай обмежений - 90 днів з кожних 180. У окремих випадках він може бути навіть меншим - 30 днів.

Іноземний громадянин, котрий в'їхав до РФ у безвізовому порядку повинен стати на міграційний облік за місцем перебування або зареєструватися за місцем проживання (також передбачає міграційний облік).

Процедура в'їзду іноземних громадян з оформлення російської *візи* складається із трьох етапів:

- I. отримання візового запрошення;
- II. отримання російської візи в Російському Консульстві;
- III. Реєстрація візи після приїзду до РФ.

Запрошення на в'їзд до Російської Федерації видається федеральним органом виконавчої влади, котрий відає питаннями закордонних справ, або федеральним органом виконавчої влади у сфері міграції або його територіальним органом. Запрошення повинно містити наступні відомості: прізвище, ім'я (написані літерами російського і латинського алфавітів), дату і місце народження, стать, громадянство запрошуваної особи, держава його проживання, номер і дату видачі документа, що засвідчує його особу, мета поїздки, передбачуваний термін перебування в Російській Федерації, передбачувані пункти відвідування в Російській Федерації, назва організації, що запрошує і її місце знаходження або прізвище, ім'я фізичної особи, що запрошує та адресу її місця проживання, номер та дату прийняття рішення про видачу запрошення і термін дії запрошення.

Відповідно до ст. 16 ФЗ "Про правовий статус іноземних громадян у Російській Федерації" Федеральний орган виконавчої влади, що відає питаннями закордонних справ, відає запрошення за клопотанням:

- 1) федеральних органів державної влади;
- 2) дипломатичних представництв і консульських установ іноземних держав в Російській Федерації;
- 3) міжнародних організацій та їхніх представництв у Російській Федерації, а також представництв іноземних держав при міжнародних організаціях, що знаходяться в Російській Федерації;
- 4) органів державної влади суб'єктів Російської Федерації.

Територіальний орган федерального органу виконавчої влади у сфері міграції відає запрошення за клопотанням:

- 1) органів місцевого самоврядування;
- 2) юридичних осіб;
- 3) громадян Російської Федерації та іноземних громадян, які постійно проживають у Російській Федерації.

Одночасно з клопотанням про видачу запрошення стороною, що запрошує представляються гарантії матеріального, медичного та житлового забезпечення іноземного громадянина на період його перебування в Російській Федерації.

Запрошення на в'їзд до Російської Федерації іноземного працівника з метою здійснення трудової діяльності видається федеральним органом виконавчої влади у сфері міграції або його територіальним органом за клопотанням про видачу запрошення, поданого роботодавцем або замовником робіт (послуг) до відповідного органу. Одночасно з клопотанням про видачу запрошення роботодавець або замовник робіт (послуг) подає до відповідного федерального органу виконавчої влади у сфері міграції дозвіл на залучення і використання іноземних працівників. Відповідно до Указу Президента РФ від 19.07.2004 № 928 дозволи на залучення іноземних працівників до Російської Федерації та використання їх праці, а також дозволи на роботу іноземним громадянам та особам без громадянства видаються Федеральною міграційною службою.

Загальна кількість запрошень з метою здійснення трудової діяльності підпорядковується квотному принципу, який щорічно затверджується Урядом Російської Федерації за пропозиціями виконавчих органів державної влади суб'єктів Російської Федерації з урахуванням демографічної ситуації у відповідному суб'єкті Російської Федерації та можливостей даного суб'єкта з облаштування іноземних громадян. Порядок підготовки і розгляду пропозицій щодо визначення квоти регулюється Постановою Міністерства праці РФ від 29.04.2003 № 23. Зазначені пропозиції виконавчих органів державної влади суб'єктів Російської Федерації формуються на основі принципу пріоритетного використання національних трудових ресурсів з урахуванням ситуації на ринку праці.

У залежності від мети в'їзду чи перебування в Російській Федерації іноземному громадянину видається віза, яка може бути п'яти видів:

- дипломатична,
- службова,
- звичайна (включає наступні підвиди: приватна, ділова, туристична, на навчання, робоча, гуманітарна та з метою отримання притулку),
- транзитна,
- для тимчасового проживання.

Відповідно до ст. 25.1 ФЗ "Про порядок виїзду із РФ та в'їзду у РФ" загальних відомостей таких як прізвище, ім'я (написані літерами кириличного і латинського алфавітів), дата народження, стать, громадянство (підданство), термін дії візи. Віза містить і специфічні відомості, що забезпечують підвищений контроль: номер запрошення на в'їзд в Російську Федерацію або рішення державного органу, мета поїздки, дані про організацію чи фізичну особу, що запрошує.

Віза може видаватися як дипломатичним представництвом, консульською установою Російської Федерації, федеральним органом виконавчої влади, котрі відають питаннями закордонних справ за кордоном так і представництвом цих органів на території Російської Федерації, в тому числі в пункті пропуску через державний кордон Російської Федерації, а також федеральним органом виконавчої влади, котрі відають питаннями внутрішніх справ, або його територіальним органом.

Організація, що приймає іноземного фахівця на роботу повинна підготувати весь пакет документів. Для того щоб організація змогла оформити всі необхідні документи, їй

необхідно попередньо подати заяву на отримання "Висновку про доцільність залучення і використання іноземної робочої сили".

Наступним кроком, буде подання документів на оформлення дозволу на роботу для конкретного іноземного фахівця. Після того, як дозвіл на роботу оформлено організація подає документи на оформлення в'їзного запрошення, строком не більше 90 днів. Мета поїздки в запрошенні вказується "Робота за наймом". Необхідні документи для оформлення робочої візи в Російському консульстві:

- Оригінал запрошення на в'їзд в РФ, віза одноразова до 90 днів перебування, мета поїздки "Робота за наймом"
- Дозвіл на роботу - пластикова карта з фотографією, паспортними даними іноземного працівника, терміном дії та назвою організації, що приймає даного фахівця
- Візова анкета, фотографії
- Страховий поліс

Після приїзду іноземного громадянина на територію РФ, організація повинна подати документи на продовження візи. Віза продовжується на термін дії дозволу на роботу. У результаті в паспорті буде стояти - багаторазова річна робоча віза.

На практиці, оформлення робочої візи, може виявитися дуже довгим і складним процесом. Зміни порядку оформлення та подання документів, внесення нових поправок, постанов, черги при здачі документів, бюрократична система, все це впливає на термін оформлення.

Зазвичай у РФ акредитуються посередницькі фірми, які надають повний пакет послуг зі сприяння в оформленні робочої візи іноземцю на всіх етапах її оформлення. Вони беруть на абонентське обслуговування організації, що бажають взяти на роботу іноземних громадян.

Всі іноземні громадяни, які прибули до РФ більш ніж на 3 дні, зобов'язані подати документи на реєстрацію не пізніше 3-х робочих днів з моменту в'їзду. У разі невиконання цієї вимоги Виконавчими органами може бути накладено штраф. Реєстрація проводиться за місцем проживання (в органах Внутрішніх Справ) або в готелі.

Право на перебування (проживання) та працевлаштування іммігрантів

Дозвіл на тимчасове проживання може бути видано іноземному громадянину також у межах квоти, затвердженої Урядом Російської Федерації за пропозиціями виконавчих органів державної влади суб'єктів РФ з урахуванням демографічної ситуації у відповідному суб'єкті РФ і можливостей даного суб'єкта з облаштування іноземних громадян. Без урахування затвердженої Урядом Російської Федерації квоти дозвіл на тимчасове проживання може бути видано іноземному громадянину:

- 1) який народився на території РРФСР і перебував у минулому в громадянстві СРСР або народився на території Російської Федерації;
- 2) визнаному непрацездатним і має дієздатних сина чи дочку, які перебували у громадянстві Російської Федерації;
- 3) має хоч би одного непрацездатного батька, що є громадянином Російської Федерації;
- 4) перебуває у шлюбі з громадянином Російської Федерації, який проживає в Російській Федерації;
- 5) здійснив інвестиції в Російській Федерації в значному розмірі;

б) в інших випадках, передбачених федеральним законом.

Відповідь за поданою заявою надається у шестимісячний термін. Протягом цього часу проходить дуже ретельна перевірка особи заявника. Територіальний орган федерального органу виконавчої влади внутрішніх справ, при розгляді заяви іноземного громадянина про видачу дозволу на тимчасове проживання скеровує запити до органів безпеки, служби судових приставів, податкових органів, органів соціального забезпечення, органів охорони здоров'я, органів міграційної служби та інших зацікавлених органів, які у двомісячний термін з дня надходження запиту надають інформацію про наявність або про відсутність обставин, що перешкоджають видачі іноземному громадянину дозволу на тимчасове проживання. У випадку, якщо іноземному громадянину було відмовлено у видачі дозволу на тимчасове проживання, він має право повторно подати в тому ж порядку заяву про видачу дозволу на тимчасове проживання не раніше, ніж через один рік з дня відхилення попередньої заяви. Адміністративне чи судове оскарження ФЗ "Про правовий статус іноземних громадян у Російської Федерації" не передбачає.

Іноземний громадянин, що тимчасово проживає в Російській Федерації не має права за власним бажанням змінювати місце свого проживання в межах суб'єкта Російської Федерації, на території якого йому дозволено тимчасове проживання, або обирати місце свого проживання поза межами зазначеного суб'єкта Російської Федерації. Ця норма є фактично калькуванням радянського правового інституту прописки, який суперечить нормам демократії та свободи пересування.

Протягом терміну дії дозволу на тимчасове проживання і за наявності законних підстав іноземному громадянину за його заявою може бути видано *посвідку на проживання*. Для отримання посвідки на проживання іноземний громадянин має прожити в Російській Федерації не менше одного року на підставі дозволу на тимчасове проживання.

Посвідка на проживання видається іноземному громадянину на п'ять років. Після закінчення терміну дії посвідки на проживання даний термін за заявою іноземного громадянина може бути продовжений на п'ять років. Кількість продовжень терміну дії посвідки на проживання не обмежена.

Заява про видачу посвідки на проживання подається іноземним громадянином до територіального органу федерального органу виконавчої влади у сфері міграції не пізніше ніж за шість місяців до закінчення терміну дії дозволу на тимчасове проживання. Після закінчення терміну дії посвідки на проживання даний термін за заявою іноземного громадянина може бути продовжений на п'ять років.

Іноземний громадянин, який отримав посвідку на проживання в Росії (постійно проживає в Російській Федерації) має право здійснювати трудову діяльність без оформлення дозволу на роботу, а також перетинати кордон РФ без оформлення візи.

Ст. 8, 9 ФЗ "Про правовий статус іноземних громадян у Російської Федерації" визначають підстави для відмови у наданні іноземному громадянину дозволу на тимчасове проживання чи посвідки на проживання та анулювання раніше виданих дозволу чи посвідки, а саме у випадку якщо іноземний громадянин:

1) виступає за насильницьку зміну основ конституційного ладу Російської Федерації, іншими діями створює загрозу безпеці Російської Федерації чи громадян Російської Федерації,

- 2) фінансує, планує терористичні (екстремістські) акти, надає сприяння у вчиненні таких актів або здійснює їх, а одно іншими діями підтримує терористичну (екстремістську) діяльність;
- 3) протягом п'яти років, що передували дню подання заяви про видачу дозволу на тимчасове проживання, піддавався адміністративному видворенню за межі Російської Федерації або депортації;
- 4) представив підроблені або підроблені документи або повідомив про себе свідомо неправдиві відомості;
- 5) засуджений набрав законної сили вироком суду за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину або злочину, рецидив якого визнаний небезпечним;
- 6) має непогашену чи зняту судимість за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину на території Російської Федерації або за її межами, визнаного таким відповідно до федерального закону;
- 7) неодноразово (два і більше разів) протягом одного року притягався до адміністративної відповідальності за порушення законодавства Російської Федерації в частині забезпечення режиму перебування (проживання) іноземних громадян в Російській Федерації;
- 8) протягом чергового року з дня видачі дозволу на тимчасове проживання не здійснював трудову діяльність у встановленому законодавством Російської Федерації порядку протягом ста вісімдесяти днів або не отримував доходів або не має достатніх коштів у обсягах, що дозволяють утримувати себе і членів своєї сім'ї, що знаходяться на його утриманні, не вдаючись до допомоги держави, на рівні не нижче прожиткового мінімуму, встановленого законом суб'єкта Російської Федерації, на території якого йому дозволено тимчасове проживання.
- 9) після закінчення трьох років з дня в'їзду не має житлового приміщення на підставах, передбачених законодавством Російської Федерації;
- 10) виїхав до іноземної держави для постійного проживання;
- 11) знаходиться за межами Російської Федерації більше шести місяців;
- 12) уклав шлюб з громадянином Російської Федерації, що послужив підставою для отримання дозволу на тимчасове проживання, і цей шлюб визнаний судом недійсним;
- 13) є хворим на наркоманію, або не має сертифіката про відсутність у нього захворювання, що викликається вірусом імунодефіциту людини (ВІЛ-інфекції), або страждає одним з інфекційних захворювань, які становлять небезпеку для оточуючих.

Система міграційного обліку

Іноземний громадянин при в'їзді до Російської Федерації заповнює міграційну карту, яка разом з документом, що засвідчує особу іноземного громадянина, пред'являється посадовій особі органу прикордонного контролю в пункті пропуску через державний кордон Російської Федерації (ст. 30 ФЗ "Про правовий статус іноземних громадян у Російської Федерації"). При виїзді з Російської Федерації іноземний громадянин зобов'язаний здати міграційну карту посадовій особі органу прикордонного контролю в пункті пропуску через державний кордон Російської Федерації. Посадова особа органу прикордонного контролю проставляє в міграційній карті відмітку про в'їзд іноземного громадянина в Російську Федерацію і відмітку про його виїзд з Російської Федерації. Ці відомості лягають у основу міграційного обліку, що включає в себе:

- 1) реєстрацію за місцем проживання та облік за місцем перебування, а також фіксацію інших відомостей (див. нижче);

- 2) обробку, аналіз, зберігання, захист та використання інформації про кількісні та якісні соціально-економічні та інші характеристики міграційних процесів;
- 3) ведення державної інформаційної системи міграційного обліку, що містить відомості, передбачені цим Законом.

Міграційний облік ґрунтується на таких основних принципах (ст. 4 ФЗ "Про міграційний облік іноземних громадян та осіб без громадянства у Російської Федерації"):

- 1) свобода пересування іноземних громадян і вибору ними місця перебування і проживання в межах Російської Федерації;
- 2) захист державою права іноземних громадян на свободу пересування і вибір ними місця перебування і проживання в межах Російської Федерації на основі законності і дотримання норм міжнародного права;
- 3) поєднання інтересів особистості, суспільства і держави;
- 4) забезпечення національної безпеки Російської Федерації і захист інших національних інтересів Російської Федерації;
- 5) доступність вчинення дій, необхідних для здійснення міграційного обліку;
- 6) уніфікація правил міграційного обліку.

Дії або бездіяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб чи інших організацій, посадових осіб або фізичних осіб, що порушують право іноземних громадян на свободу пересування і вибір місця перебування і проживання в межах Російської Федерації, можуть бути оскаржені до вищого органу, вищій посадовій особі або до суду.

При здійсненні міграційного обліку здійснюються збір, фіксація, зберігання, узагальнення і використання таких відомостей про іноземного громадянина (ст. 9 цього закону):

- 1) вид і реквізити документа, що посвідчує особу та визнаного Російською Федерацією в цій якості (найменування, серія, номер, дата і місце видачі, термін дії, а за наявності - біометричні дані, що містяться у зазначеному документі);
- 2) вид і реквізити документа, що підтверджує право на перебування (проживання) в Російській Федерації;
- 3) прізвище, ім'я, по батькові (останнє - за наявності);
- 4) дата і місце народження;
- 5) стать;
- 6) громадянство (підданство);
- 7) мету в'їзду в Російську Федерацію;
- 8) професію;
- 9) заявлені терміни перебування (проживання) в Російській Федерації;
- 10) дати реєстрації за останнім місцем проживання та його адресу, дати реєстрації та зняття з реєстрації за попередніми місцями проживання та їх адреси;
- 11) дату постановки на облік за останнім місцем перебування і його адресу, дати постановки на облік та зняття з обліку за попередніми місцями перебування та їх адреси;
- 12) відомості про законних представників (про батьків, про усиновлювачів, про опікунів, про піклувальників);
- 13) відомості про депортацію або про адміністративне видворення за межі Російської Федерації (застосовувалися чи ні, якщо застосовувалися, то коли і ким);
- 14) відомості про прийняття рішення про небажаність перебування (проживання) в Російській Федерації (приймалося чи ні, якщо приймалося, то коли і ким);

15) відомості про залучення в Російській Федерації до кримінальної чи адміністративної відповідальності або до відповідальності за вчинення податкових правопорушень;

16) дату і місце смерті в Російській Федерації або дату набрання законної сили рішенням суду про визнання безслідно зниклим або про оголошення померлим, найменування та місце знаходження зазначеного суду;

17) підстави постановки на міграційний облік та зняття з міграційного обліку.

Іноземний громадянин, який постійно проживає в Російській Федерації повинен стати на облік не пізніше, ніж через сім робочих днів з дня прибуття в місце перебування, за винятком випадків коли не має місця проживання; знаходиться в готелі або в іншій організації, що надає готельні послуги, або в іншому закладі охорони здоров'я або соціального обслуговування; здійснює трудову діяльність в умовах роботи вахтовим методом; перебуває у спеціальному закладі для соціальної реабілітації осіб без визначеного місця проживання; знаходиться в установі, що виконує кримінальне або адміністративне покарання.

Іноземний громадянин, який тимчасово проживає або перебуває в Російській Федерації повинен стати на облік не пізніше трьох робочих днів з дня прибуття в місце перебування, за винятком тих же випадків, що й іноземний громадянин, котрий постійно проживає в РФ.

Фіксація відомостей про іноземних громадян, які здійснюють свою трудову діяльність в умовах роботи вахтовим методом, або що знаходяться в готелі або в іншій організації, що надає готельні послуги, в санаторії, будинку відпочинку, пансіонаті, дитячому оздоровчому таборі, на туристичній базі, у кемпінгу, лікарні або в іншому закладі охорони здоров'я або соціального обслуговування, або що знаходяться у спеціальній установі для соціальної реабілітації осіб без визначеного місця проживання, або що знаходяться в установі, що виконує кримінальне або адміністративне покарання, здійснюється адміністрацією відповідних організації або установи, після прибуття та вибуття даних іноземних громадян. Зазначена фіксація здійснюється для подальшого повідомлення в установленому порядку відповідного органу міграційного обліку про прибуття і про вибуття даних іноземних громадян.

Органи державного управління у сфері міграції

З метою забезпечення узгоджених дій зацікавлених федеральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації щодо реалізації єдиної державної міграційної політики створено *Урядову комісію з питань міграційної політики* (далі - Комісія) є координаційним органом. Її Положення затверджено Постановою Уряду РФ від 26.05.2009 № 450.

Відповідно до п. 4 цього Положення основними завданнями Комісії є:

- координація діяльності федеральних органів виконавчої влади, органів виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації, а також взаємодія з зацікавленими організаціями та громадськими об'єднаннями з виконання законодавства Російської Федерації у сфері міграції;
- розробка основних напрямків вдосконалення правового регулювання у сфері міграції;

- вироблення узгоджених рішень і дій федеральних органів виконавчої влади та органів виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації щодо реалізації єдиної державної міграційної політики, в тому числі координація дій з регулювання міграційних процесів (включаючи вдосконалення системи заходів з регулювання зовнішньої трудової міграції, виявлення та припинення нелегальної міграції, визначення перспективних територій для розселення мігрантів, визначення напрямів використання коштів, вдосконалення інформаційного забезпечення реалізації державної міграційної політики та оформлення паспортно-візових документів);
- розгляд та підготовка узгоджених пропозицій з пріоритетних питань зовнішньої і внутрішньої міграції з урахуванням розвитку цих процесів в Російській Федерації та іноземних державах.

Безпосередню реалізацію державної політики в сфері міграції покладено на *Федеральну міграційну службу* (ФМС Росії), яка існує в структурі Міністерства внутрішніх справ РФ. Цей орган здійснює також правозастосовні функції, функції з контролю, нагляду та надання державних послуг у сфері міграції. Положення про ФМС затверджено Указом Президента РФ від 19.07.2004 № 928.

Відповідно до п. 2 цього Положення основними ФМС Росії є:

- 1) реалізація спільної стратегії державної політики у встановленій сфері діяльності та вдосконалення нормативно-правового регулювання у встановленій сфері діяльності;
- 2) провадження у справах про громадянство Російської Федерації, оформлення та видача основних документів, що засвідчують особу громадянина Російської Федерації;
- 3) здійснення реєстраційного обліку громадян Російської Федерації за місцем перебування та за місцем проживання в межах Російської Федерації та контролю за дотриманням громадянами і посадовими особами правил реєстрації та зняття з реєстраційного обліку громадян Російської Федерації;
- 4) оформлення та видача іноземним громадянам та особам без громадянства документів для в'їзду в Російську Федерацію, проживання і тимчасового перебування в Російській Федерації;
- 5) здійснення контролю за дотриманням іноземними громадянами та особами без громадянства встановлених правил проживання і тимчасового перебування в Російській Федерації, а також здійснення міграційного обліку іноземних громадян і осіб без громадянства в Російській Федерації;
- 6) розробка та реалізація у взаємодії з іншими державними органами заходів щодо попередження та припинення нелегальної міграції;
- 7) виконання законодавства Російської Федерації з питань біженців і вимушених переселенців, участь у встановленому порядку в наданні політичного притулку іноземним громадянам та особам без громадянства;
- 8) здійснення відповідно до законодавства Російської Федерації контролю та нагляду у сфері зовнішньої трудової міграції, залучення іноземних працівників до Російської Федерації та працевлаштування громадян Російської Федерації за межами Російської Федерації;
- 9) управління територіальними органами ФМС Росії та її закордонними представництвами, а також іншими організаціями та підрозділами, створеними для вирішення покладених на ФМС Росії завдань.

Структура ФМС включає вісім територіальних органів у відповідності із федеральними округами (Центральний, Північно-західний, Південний, Північно-Кавказький, Приволзький, Уральський, Сибірський та Далекосхідний), а не суб'єктами Федерації. До територіальних органів ФМС віднесено правозастосовні функції, функції з контролю, нагляду та надання державних послуг у сфері міграції, а також реалізація інших завдань і функцій міграційної служби. З цією метою створено також пости імміграційного контролю в пунктах перепуску через державний кордон Російської Федерації. Типове положення про територіальні органи ФМС затверджено Наказом МВС РФ від 02.12.2005 № 983.

ФМС має також закордонні представництва, які на даний момент діють у семи країнах (Латвійська Республіка, Киргизька Республіка, Республіка Вірменія, Республіка Таджикистан, Туркменістан, Республіка Молдова та Україна). Типове положення про закордонні представництва ФМС затверджено Наказом ФМС від 9.02.2009 № 22. Серед основних завдань закордонних представництв: реалізація міжнародних договорів в галузі міграції, в тому числі угод про реадмісію; сприяння добровільному переселенню співвітчизників; збір, вивчення та аналіз інформації про міграційну ситуацію в державі перебування та її міграційну політику, а також про законодавство держави перебування у сфері міграції.

При Федеральній міграційній службі створено *Громадську раду*, яка є дорадчо-консультативним органом. Положення затверджено Наказом ФМС від 10.04.2006 № 114. Її мета – надання сприяння ФМС Росії у підготовці пропозицій з вироблення і реалізації заходів з удосконалення державної міграційної політики в Російській Федерації. Рішення Громадської ради мають рекомендаційний характер.

Відповідно до п. 5 цього Положення основними завданнями Громадської ради є:

- 1) Розгляд ініціатив громадських об'єднань, а також наукових і управлінських ініціатив, пов'язаних з вирішенням найбільш складних проблем міграції;
- 2) Розвиток взаємодії ФМС Росії з громадськими об'єднаннями, науковими установами та використання їх потенціалу для підвищення ефективності реалізації ФМС Росії законодавства Російської Федерації у сфері міграції населення та його вдосконалення, формування обґрунтованих і зважених пропозицій щодо основних напрямів державної міграційної політики;

Основні функції Громадської ради:

- 1) Підготовка рекомендацій щодо вдосконалення і більш ефективного застосування федерального законодавства, законодавства суб'єктів Російської Федерації і заходів з регулювання міграційних процесів в Російській Федерації з урахуванням їх регіональних соціально-економічних і демографічних особливостей.
- 2) Участь у підготовці пропозицій що розробляються цільовими програмами, планами національних і регіональних проектів.
- 3) Участь у розгляді проблемних питань у сфері міграції населення, що викликали підвищений суспільний резонанс, і вироблення пропозицій щодо їх врегулювання.
- 4) Вироблення пропозицій щодо спільних дій громадських об'єднань, наукових установ та засобів масової інформації з питань, пов'язаних з міграцією населення.

- 5) Участь у виробленні рекомендацій щодо вдосконалення гуманітарної і соціальної діяльності ФМС Росії.
- 6) Обговорення окремих проектів федеральних законів та інших нормативних правових актів Російської Федерації, суб'єктів Російської Федерації, концепцій, федеральних цільових та інших програм щодо основних напрямів державної міграційної політики в межах компетенції ФМС Росії.
- 7) Консультативна допомога ФМС Росії з питань правового статусу різних категорій мігрантів, їх соціальної підтримки, реабілітації та адаптації, участь у підготовці інформаційно-аналітичних матеріалів з різних проблем у сфері міграції.

Висновки

Формування міграційного законодавства РФ здійснювалося під впливом п'яти ключових чинників:

- 1) домінування трудової імміграції над трудовою еміграцією та масовий характер першої;
- 2) переважна більшість іммігрантів є вихідцями із країн СНД, що традиційно не потребують віз для в'їзду;
- 3) депопуляція РФ та необхідність задоволення потреб ринку праці;
- 4) звичні сфери зайнятості іммігрантів із країн СНД ще з радянських часів;
- 5) стрімке зростання кількості іммігрантів із далекосхідних країн, що потребують віз для в'їзду.

Під впливом цих чинників російські законодавці пішли шляхом адаптації законодавства СРСР до нових умов, а не пошуку нових ефективних підходів до регулювання міграційних процесів. Це не могло не привести до тих самих наслідків, що й у радянські часи: значні розбіжності між правостановлюючими нормами та правозастосуванням, що інколи межує із обмеженнями прав людини (наприклад, на вільне пересування); бюрократизація процедур та зростання кількості чиновників; процвітання корупції.

У сфері міграції російські законодавці схильні до максималізації контролю "залізною рукою" та залучення до цієї системи контролю широкого кола держорганів з інших галузей державного управління. Однак міграція є надзвичайно плинним та мінливим феноменом, що, як вода, прослизає між пальців. Про це свідчать значні відмінності між офіційними цифрами про кількість іммігрантів та оцінками експертів. Ці відмінності можуть сягати і до десяти разів. Якщо лише 10% іммігрантів працює легально, це свідчить, що система контролю насправді нічого не контролює.

При аналізі міграційного законодавства РФ одразу впадає у вічі стрибкоподібний характер змін до нього. За останні десять років чітко видно хвилю змін до нормативно-правових актів стосовно міграції у 2002 році, потім велика кількість змін у 2006, наступна у 2009. Ці хвилі можна пояснювати прийняттям нових програмних документів. Наприклад, прийняття у 2002 році ФЗ "Про правовий статус іноземних громадян у РФ", чи підписання з низкою сусідніх країн міжнародних договорів про реадмісію у 2004-2006 роках. Інформативною є реакція російських законодавців на такі події. Після визначення правового статусу іноземних громадян створюється новий держорган – Федеральна міграційна служба. Після підписання договорів про реадмісію – створення складної системи міграційного обліку іноземних громадян. Детальніший аналіз динаміки змін міграційного законодавства РФ потребує окремих досліджень.

Слід відзначити високу впорядкованість міграційного законодавства РФ та чіткий розподіл функцій між державними органами у сфері міграції. Досвід наших північно-східних сусідів міг би бути дуже корисним для врегулювання міграційних процесів в Україні.

1.3. Процеси трудової міграції у російському медіапросторі

Світлана Одинець

Методологія дослідження. Моніторинг російського інформаційного простору, в рамках загальної теми наукового дослідження, тривав у період з 30 червня до 6 жовтня 2010 року. За цей час було відібрано, систематизовано, структуровано та проаналізовано за універсальною системою змістових характеристик всі інформаційні повідомлення на тему “трудова міграція”, які зафіксували пошукові системи. Загальна кількість знайдених та проаналізованих інформаційних одиниць - 90, сімдесят з них - це новини, а решта - інформація у розширених новинних жанрах. Аналітика теж була предметом нашого аналізу, проте, за вказаний період у інформаційному просторі Росії її було надзвичайно мало.

Пошук здійснювався через систему Google та Яндекс, за допомогою системи ключових слів та словосполучень (“миграція”, “трудова міграція”, “украинские мигранты в России”, “женская миграция в России”, “трудова міграція, аналітика”)

Основною ціллю системи моніторингу, запропонованою нашою робочою групою, є встановлення та аналіз принципово нових кореляцій, взаємозв'язків та смислів у всьому інформаційному потоці на тему “міграція в Росії”, впродовж конкретного часового періоду. Метою такого аналізу є прослідкувати у російському інтернеті не лише основні месиджі, теми, дискусійні площини, проблематику, стереотипи, виклики, суперечливість поглядів, якими диспонує влада і російське суспільство у стосунку до трудових мігрантів, але і виявити латентні зв'язки у цих сферах, причинно-наслідкові моделі, які дозволяють значно глибше проникнути в матерію міграційних процесів в Росії, - на рівні її реального тривання і творення, а не лише на етапі первинних функціональних можливостей медіа - відображення реальності. Моніторинг інформаційних потоків цікавий для нас також і тим, що серед його ключових завдань ми формулюємо передусім такі, які нічим не програють задачам з чітко науковою постановкою. Тобто аналіз медійних потоків цікавить нас не так на рівні аналізу і порівняння контентів, як це звично для більшості медіа - моніторинрів, як у площині виокремлення “другого” і “третього” смислових рівнів. Власне, йдеться про фіксацію та аналіз тих тенденцій, факторів, ідей, які ніколи не прописуються у самому тексті, але стають видимими тільки на рівні “занурення” у його дискурсивні поля.

При цьому ми закладаємо тезу про те, що кожне інформаційне повідомлення може репрезентувати кількарівневу структуру смислів, як за рівнем контенту, так і за структурою своєї організації.

Ще однією важливою метою аналізу інформаційних потоків, який ми здійснили, є якісний перехід від фіксування “того, про що пишуть” до “того, чому саме про це” і “у який

спосіб”. Для нас є більше цікавим не так фіксація нового месиджу, як бачення нових факторів у глобальному інформаційному просторі, які можуть зумовити(або зумовлюють) ту чи іншу смислову динаміку в інформаційному полі. При цьому особливо важливим для нас є моніторинг зміни інституційних середовищ, в яких триває поява нових смислових і змістових феноменів, зміна лідерів та вплив конкретного лідера на той чи інший інформаційний потік. Іншими словами, це спроба дати відповідь на запитання - чому та чи інша тема/повідомлення набуває динамічних ознак, що зумовлює цей процес, які латентні і видимі, а також об’єктивні і суб’єктивні причини супроводжують і/або визначають його.

Розроблена нами система змістових характеристик та їх значень дає можливість часткового виявлення цих смислових рівнів, а також дозволяє побачити нові кореляції у новинах та аналітичних текстах на тему російської трудової міграції, зафіксованих впродовж трохи більше, ніж трьох місяців.

У структуруванні інформаційних одиниць розрізняємо також і різні смислові рівні:

- 1) рівень “альфа”- фіксація очевидної, прописаної самим автором, чи її ретранслятором ключової реалізованої ідеї, яка є синонімом змісту події.
- 2) рівень “бета” - безпосередньо “суть” події, тобто те, що стоїть в основі змісту події першого рівня, або є його безпосередньою причиною, чи навіть прихованим обумовлюючим фактором. Часто рівень “бета” - це те, що словесно не прописано у повідомленні, але при глибшому аналізі контексту події, стає видимим.
- 3) врешті-решт ми можемо говорити і про третій смисловий рівень - рівень “гама” - потенційний розвиток смислів, який можемо тільки суб’єктивно передбачити у наступних потоках динаміки інформаційних полів.

Фактично, наш аналітичний моніторинг здійснювався на двох окремих горизонтальних рівнях:

- 1) формально - через безперервне творення системи змістових характеристик та постійного розширення діапазону їхніх значень, за умови постійної динаміки цієї системи впродовж всього часового періоду.
- 2) на рівні якісному - через “розшифрування” та поступове виокремлення прихованих тенденцій і кореляцій у всій матерії інформаційного поля на визначену тему.

Якісним рівнем нашого моніторингу, після створення системи змістових характеристик, є безпосередньо фіксація смислових потоків рівня “альфа” і “бета”, а також “гама”.

У підсумку, на першому рівні “альфа” у нашому інформаційному просторі на тему “трудова міграція в Росії”, ми, зокрема, фіксуємо наступні блоки месиджів і повідомлень, об’єднаних спільною ознакою, і спробуємо поглянути які смислові поля вони в собі уособлюють. Проте, що є смисловим полем другого рівня? Це те віяло смислів, яке відразу чи поступово розгортається перед реципієнтом, внаслідок уявного “введення” новини в політичний, соціальний, економічний, історичний контекст розвитку суспільства, і її пере-прочитання через ці макрорівні.

I Аналіз новинного інформаційного потоку. Першим рівнем нашого моніторингу російських інформаційних потоків на тему трудової міграції є, як було зазначено вище, створення універсальної системи змістових характеристик та їх значень, елементи якої, на

нашу думку, прямо вказують на ті реальні структурування інформаційних потоків в інтернет-середовищі, що об'єктивно функціонують. Іншими словами, жодна з нижче вказаних змістових характеристик не була придумана, кожна з них з'явилася внаслідок появи в інформаційному просторі того чи іншого месиджу, події, коментаря, повідомлення, чи смислового вектора. Відтак, сама ця система виконує функцію аналітичну, яка демонструє нам основні концепти в російському медіапросторі на тему міграції.

Отже, яке дерево характеристик ми маємо? (російською):

- 1) вектор правового регулювання (легалізація мігрантів, квотна політика)
- 2) реформа в законодавстві
- 3) правові ініціативи стосовно українців
- 4) порушення прав мігрантів
- 5) спосіб захисту прав мігрантів
- 6) способи нелегального перетинання кордону
- 7) способи контролю за міграцією
- 9) дії влади
- 10) позиція влади стосовно міграції
- 11) альтернативи в міграційній політиці і РФ
- 12) причини міграції
- 13) тенденції в міграційній середі
- 14) злочинства чиновників в міграційній сфері
- 15) сфера злочинства
- 16) принципово нові стратегії в законах РФ
- 17) тенденції стосовно мігрантів в середі корінних росіян

В цій структурі репрезентативними є також і значення змістових характеристик. До прикладу, серед порушень прав мігрантів російські медіа, зокрема, фіксують не лише масові випадки порушення людських прав, але й загрозу життю, і - що цікаво - фактором небезпеки вони називають навіть діяльність ФМС, в процесі перевірок яких деякі роботодавці "позбуваються" своїх працівників, знаючи, що вони не мають легального дозволу на перебування і роботу в Росії. Такі спонтанні перевірки організуються передусім тоді, коли прийшов час на виплату заробітної плати трудовому мігранту.

Цікавим для порівняння є тексти, що репрезентують позицію влади, з одного боку, і її реальні дії з іншого. З одного боку, значна частина російських високопосадовців говорить про те, що в Росії необхідно жорстко скоротити потік мігрантів з різних країн, а водночас - створює систему програм і заохочень для висококваліфікованих працівників з інших країн. Деякі позиції виглядають взаємозаперечливими, проте, при глибокому аналізі ми приходимо до зв'язку між ними. Власне, такий висновок вже відбувається на "бета" - рівні, про який ми згадували вище.

Серед тенденцій у міграційному середовищі, згідно з контентом інформаційного поля, фіксуємо цілий перелік особливостей: загальний спад кількості мігрантів за останній рік, збільшення кількості нелегальних мігрантів, штрафи за відсутність патентів, не звертання до міліції, якщо права мігранта порушені, приїзд до Росії цілими сім'ями, а також масова тенденція до підробних документів про медогляд. З цього чітко бачимо, що динаміка подієвості міграції на макрочасовому рівні, відображена російськими медіа як послідовність тем про те, що відбувається у міграційному середовищі згідно з контентом

інформаційного поля виразно показує подальше “занурення” Росії в міграцію - попри повідомлення про зменшення кількості мігрантів у зв’язку з кризою. А також засвідчує невблаганну зміну міграцією соціально-комунікативного простору російського суспільства з його середини.

Проте, серед вірогідних тенденцій, часом натрапляємо і на відверті некваліфіковані перебільшення зі сторони російських чиновників. Зокрема, артикульована в медіях, статистика, яка викликає великі сумніви: начебто “99% безпритульних - є дітьми мігрантів”. І навздогін до цього - месидж про те, що “третина всіх російських новонароджених з’являються у мігрантських сім’ях”. Жодних підтверджень чи пояснень ці твердження, з уст російських чиновників, не мають. І навіть навпаки: висловлювання деяких офіційних осіб про те, що “дії мігрантів - це 50 процентів злочинів в Росії” було спростоване директором ФМС К. Ромодановським.³⁵

Серед сфер злочинів посадовців в сфері міграції, російські медіа пишуть про випадки порушень закону працівниками ФМС та міліції. А способи цих злочинів - найчастіше - підробка документів або хабарі і посередництво.

У процесі моніторингу, на нашу думку, варто виділити наступні інформаційні тематичні вектори(рівень “альфа”)

1. Нова міграційна політика Росії: що робити з мігрантами?

Російська Федерація сьогодні неunikнено опинилася перед цим питанням, і, за словами лідерів країни - Дмитрія Медведєва і Владіміра Путіна, - вирішення міграційного питання лежить в основі всього подальшого розвитку країни, починаючи від встановлення позитивного демографічного рівня в Росії, завершуючи нарощуванням свого світового потенціалу. Відтак, логічно було б припустити, що обговорення моделей формування цієї політики - за всіма законами політичного розвитку – мало би вже активно тривати в російських медіа. Аналіз російського медіапростору щодо цієї теми, мав би стати одним з наскрізних. Проте, досліджуючи її російських медіа, відзначаємо повну відсутність публічної дискусії. Аналітика, публіцистика, контрверсійні інтерв’ю, політичні заяви, круглі столи, журналістські інтерпретації конкретних подій в галузі міграційної політики та їх значень, - все те, що завжди, в демократичних медіа присутнє апріорі, і реально впливає на формування політичних моделей, в Росії - практично відсутнє. *«Государственные средства массовой информации штампуют лубочные сериалы из жизни русской деревни, где одни и те же глянцевого русские типажи прикрывают собой пустоту — за студийными декорациями скрывается спившаяся глубинка с доярком-таджиком, работающим на молочной ферме»*³⁶

За три з половиною місяці, поки здійснювався моніторинг, рівень подій першого змісту(“альфа”) щодо розвитку подальшої міграційної політики був позначений лише кількома офіційними месиджами з владного олімпу – від введення трудового патенту, через артикуляцію Владіміром Путіним і Дмитрієм Медведєвим потреби у створенні

³⁵ <http://www.islamnews.ru/news-26926.html>

³⁶ Глеб Иванов//Толерантное самоубийство, <http://www.rosbalt.ru/print/768397.html>

зручних та конкретних умов легалізації для трудових мігрантів, щоб “людям, які приїжджають до нас, було зручно це робити” (Д. Медведєв) до відкритих виступів К. Ромодановського про те, що без мігрантів Росія просто не виживе. Однак, весь цей інформаційний ряд було реалізовано виключно через офіційні месиджі, звернення, коментарі влади країни, без жодного занурення у питання “як”?, “чому”? і “навіщо”?. Характерно, що ми спостерігаємо не лише відсутність аналітичних журналістських публікацій, але й месиджів щодо майбутньої міграційної політики від інших російських політиків, включно з опозиційними. Фактично, якщо порівняти рівень відзеркалення цієї теми в інформаційних потоках Росії з рівнем розгортання “міграційної дискусії” у російському суспільстві, то спостерігаємо ефект “викривленого дзеркала”, - метафору, яку використовуємо на позначення різновекторних смислових площин у реальності та її від’ємній інтерпретації в медійній сфері. В той час, коли в центральних містах Росії, таких як Москва і Санкт –Петербург вже проживають сотні тисяч мігрантів, влада - зокрема, і в інформаційній площині – щойно починає артикулювати потребу “звернути увагу на трудових мігрантів”³⁷.

Зрештою, навіть питання про те, скільки мігрантів може прийняти Росія, і що це змінить в її майбутньому формулюється в поодиноких випадках³⁸.

Проте, навіть у цьому зовсім вузькому спектрі висвітлення владних активностей щодо важливості формування єдиної міграційної політики, який ми спостерігаємо, все ж спробуємо виділити основні смислові потоки другого рівня “бета”:

1) Зараз Росія зробила ставку на кваліфіковану робочу силу з-за кордону. Вона готова навіть створювати спеціальні центри професійної підготовки в країнах СНД. Для таких спеціалістів держава розробила навіть ряд преференцій (ключова метафора - “лімітчики 21 століття”). В цьому смисловому потоці важлива також поява нового феномену “віртуальної міграції”, коли фахівець фізично перебуває у власній країні, а має роботодавця в іншій. Передусім це стосується програмістів та інженерів.

2) позиція Путіна – “конкретизація” міграції, політика Медведєва – “попит в мігрантах повинен задовольнятися пропозицією роботи”; “потрібно навести порядок з міграцією і створити для мігрантів прості і зрозумілі правила, які було б невігідно порушувати”³⁹

3) Іншою, протилежною смисловою течією, перенесеній в медіа з російської політики є позиція Юрія Лужкова, экс-мера Москви, який заявив, що російській столиці потрібно не більше 100 тисяч мігрантів, а самих мігрантів назвав “развратом” російської економіки⁴⁰.

4) покладання надій на перепис населення задля визначення структури міграції в Росії⁴¹.

5) Голова Федеральної міграційної служби Росії Константин Ромодановський вважає, що трудова міграція може виправити ситуацію з демографічним спадом в Росії.

³⁷ <http://www.rosbalt.ru/2010/01/26/707270.html>

³⁸ http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/skolko_migrantov_perevarit_rossija_2010-09-21.htm

³⁹ <http://www.rian.ru/society/20100703/251931784.html>

⁴⁰ http://www.gazeta.ru/news/lenta/2010/06/27/n_1512945.shtml

⁴¹ <http://www.argumenti.ru/society/n257/78479/>

До речі, до цікавого висновку щодо формування моделі міграційної політики прийшов журналіст Сергій Расов. У своїй статті “Теневые мигранты” він, зокрема, зазначає *«Поскольку Россия по-прежнему видит себя главным геополитическим игроком в Центральной Азии, то огромное количество мигрантов позволяет добиваться определенной лояльности со стороны президентов азиатских государств. Так что пока значительная часть доходов таких работников будет уходить за границу, а не работать на экономику России, а глава ФМС Константин Ромодановский бодро докладывает руководству страны, что “мы ситуацию контролируем и реализуем поручения по дифференциации подходов к осуществлению трудовой деятельности”*⁴².

2. Реформа міграційного законодавства: введення трудового патенту

Смислові рівні “бета”:

- 1) артикуляція чиновниками можливості вивести 4 млн. мігрантів з тіні.
- 2) наповнення бюджету (за окремими оцінками експертів оскільки кількість мігрантів, що працюють у приватному секторі досягає 3–3,5 млн. людей, то суми зборів за патенти можуть скласти 3–3,5 млрд. рублів на місяць)
- 3) Перехід на місцевий рівень контролю за міграцією
- 4) Популярність ідеї патенту в мігрантському середовищі (за словами керівника центру “Міграція і закон” Гавхар Джураєвої)
- 5) послаблення корупції і ксенофобії, що наростає з обидвох сторін – російського суспільства з одного та мігрантів з іншого
- 6) на думку експертів, в порівнянні з системою квот, “патент є суттєвим кроком вперед”.
- 7) “ідея видачі трудовим мігрантам патентів правильна, але вона не повинна замінювати відсутність цілісної міграційної політики в російській державі” (голова Комітету міжрегіональних зв’язків і національної політики міста Москви Михайл Соломенцев, і секретар Федерації незалежних профспілок Росії Ніколай Гладков
- 8) “існуюча система квот на іноземну трудову силу нічим не допомагає громадянам РФ, а тільки принижує та експлуатує їх”
- 9) Патент вирішить проблему тільки 20-30 процентів нелегальних мігрантів (заступник директора Інституту світової економіки та міжнародних відносин РАН Євгеній Гонтмахер).
- 10) попит на іноземну трудову силу в Росії складає 5 млн. осіб. Наразі тільки 15 процентів мігрантів, які в’їхали до Москви - легально зареєстровані.
- 11) суперечливість офіційних даних про те, що необхідність РФ в трудових мігрантах знижується, згідно із кількістю заявлених квот.
- 12) принципово новою кореляцією стало дві змістові характеристики: зниження квот у регіонах і тенденція російських чиновників до жорсткого врегулювання міграції⁴³

3. Проблема корупції у загальнодержавних міграційних структурах Наступною цікавою концептуальною площиною нашого моніторингу є власне цей аспект. Ось яку статистику демонструють офіційні органи одного з регіональних - башкирського - управління міграційної служби:

⁴² <http://www.politcom.ru/10704.html>

⁴³ http://lenta.ru/news/2010/08/25/guests/_Printed.htm

“В 2010 году число правонарушений, совершенных сотрудниками башкирского управления миграционной службы увеличилось на 37%, число дисциплинарных проступков, связанных с нарушением законности, на 35%, а количество должностных преступлений возросло на 100%!”⁴⁴.

Проте, дуже показово, що за весь час нашого дослідження в російських медіа з’явилося тільки дві(!) інформації про перевищення службових повноважень і порушення кримінальної справи проти працівника регіональної ФМС та міліції. І це тоді, коли не просто на корупції, а, власне, на нечуваних розмірах її масштабності, наголошують навіть офіційні представники російської влади.

І наступна новина, за весь період моніторингу:

“В Санкт-Петербурге к 2 годам 6 месяцам условно приговорен бывший инспектор Кронштадтского отделения управления Федеральной миграционной службы (УФМС) Кирилл Толкачев. По данным пресс-службы городского следственного управления Следственного комитета при прокуратуре РФ, суд установил его вину в совершении преступлений, предусмотренных ч.1 ст.322.1 УК РФ (организация незаконной миграции) и ч.1 ст.285 УК РФ (злоупотребление должностными полномочиями). Соучастник инспектора Александр Солохов осужден на 1 год условно.../
/...Всего осужденные организовали незаконное пребывание в России 33 иностранцев (26 граждан Таджикистана и 7 граждан Узбекистана), получив от них порядка 150 тыс. руб/”⁴⁵.

II Аналітичні тексти

Говорити про систему аналітичних публікацій в російському медіапросторі на тему формування міграційної політики Росії все ж маємо підстави, проте, їхня динаміка помітна тільки у випадку системного пошуку за останній рік.

Ось частина того невеликого переліку аналітичних текстів, який нам запропонувала пошукова система за весь період з жовтня 2009 до сьогоднішнього дня⁴⁶.

Проте, ми не бачимо в цих публікаціях загальної постановки проблеми в стосунку до трудової міграції в Росії, не кажучи вже про шляхи її розв’язання.

В цьому контексті можемо говорити про поодинокі, проте, дуже влучні спостереження журналістів - аналітиків, які вказують, зокрема, на те, що судити про те, чи є міграційна політика в Росії, чи немає, можна по тому наскільки інституалізований стратегічний напрям її розвитку. Власне, у цих публікаціях можемо прослідкувати артикуляцію смислового потоку “бета”, який ніби лежить “на споді” всіх офіційних виступів в російській пресі. Проте, замість доповнення і поглиблення потоку першого рівня,

⁴⁴ <http://www.mk.ru:8088/regions/povolzhe/article/2010/09/08/528246-operatsiya-migratsiya.html>

⁴⁵ <http://spb.rbc.ru/freenews/20100909143511.shtml>

⁴⁶ http://www.mosnarodsobor.ru/analytic/matrioshki_v_tiubeteiykah.htm;

<http://www.rian.ru/analytics/20100318/215084954.html>; <http://www.easttime.ru/analitic/3/8/39.html>;

http://www.stoletie.ru/rossiya_i_mir/skolko_migrantov_perevarit_rossija_2010-09-21.htm;

<http://www.polit.ru/analytics/2010/01/28/migrationpolicy.html>;

<http://www.kginfo.ru/analytics/interview/ekaterina-egorova-migranty-nam-nuzhny>;

<http://www.pressito.ru/OBSHCHESTVO/9470/>;

<http://demoscope.ru/weekly/2010/0409/gazeta014.php>;

http://www.ng.ru/economics/2010-01-28/1_demography.html

спостерігаємо протилежне явище - спростування. Зокрема, це добре зауважили у своїх текстах деякі російські журналісти:

*“Любому сторонньому наблюдателю хорошо видно, что российская власть действует по известному принципу “шаг вперед, два шага назад”, в результате чего ни рестриктивная (сдерживающая, закрывающая), ни промотивная (поощряющая, содействующая) политика властями до ума так и не доведены”.*⁴⁷

В одній з власних публікацій відома російська журналістка Лідія Графова наголошує на тому, що “многие обещания мы слышим от власти, но на практике все делается наоборот. В 2006–2007 годах была предпринята попытка либерализации миграционного трудового законодательства, но закончилась она безрезультатно”.⁴⁸

5. Формування інституалізованого середовища та репрезентація лідерів в інформаційному російському просторі на тему трудової міграції

Здійснення такого аналізу важливе для нас тому, що, згідно нашої науковою гіпотезою, спостереження за динамікою інституційних середовищ в одній паралелі з аналізом контенту дає змогу глибшого співставлення різних подієвостей та виявлення смислового рівня «бета».

Сама по собі фіксація інституцій та лідерів, які виступають ініціаторами, ретрансляторами того чи іншого нового месиджу у медіа, дає змогу краще побачити конкретні причинно-наслідкові зв'язки у фіксованих нами смислових потоках. Більше того, на фоні чіткої зміни інституційного середовища, в якому тривав той чи інший процес, можна передбачити діапазони його нової трансформації, а, отже, і його розвиток, передусім у площині громадянського виміру.

Проте, ці теоретичні гіпотези зовсім не знаходять опертя в російському інформаційному просторі. Ми спостерігаємо статичність смислотворення - на рівні середовищ і спільнот, і особливо чітко це помітно через структуру медійного простору Росії. Зауважимо, що до таких висновків приходимо в процесі аналізу теми трудової міграції, яка входить в перелік «найсимптоматичніших» тем в спектрі подальшого розвитку Російської Федерації, на чому наголошують дослідники, зокрема, Єлена Тюрюканова, директор Центру міграційних досліджень.

Що стосується лідерів російського інформаційного простору у зазначеній темі, то частотність згадок і виступів конкретного він лідера у медіа прямо пропорційна тій державній – і тільки державній - *nota bene!* - посаді, яку він займає. Тому пальму першості “тримають” Владімір Путін і Дмитрій Медведєв, за ними - Констянтин Ромодановський, голова ФМС, а далі - всі його заступники і помічники. Подібна ієрархія - серед лідерів з середовища МВС, й інших структур, “втягнутих” в міграційне регулювання. Громадські лідери, які уособлюють конкретне живе середовище чи

⁴⁷ Сергей Градиловский// «Российские вести», <http://demoscope.ru/weekly/2010/0409/gazeta014.php>

⁴⁸ <http://demoscope.ru/weekly/2010/0409/gazeta013.php>

спільноту, в російських медіях теж з'являються, але рідко, здебільшого це представники закритих мігрантських форумів, створених за приналежністю до певного регіону – таджиків, казахів та інших національностей.

Висновки. За період від 30 червня до 6 жовтня 2010 року, нашою дослідницькою групою було проаналізовано спектр всіх інформаційних одиниць на тему трудової міграції, які були знайдені через відповідні пошукові системи. Загальна кількість знайдених та проаналізованих інформаційних одиниць - 90, сімдесят з них - це новини, а решта - інформації у розширених новинних жанрах. Аналітика теж була предметом нашого аналізу, проте, за вказаний період у інформаційному просторі Росії її було надзвичайно мало.

Внаслідок розробленої системи змістових характеристик та їх значень, ми спробували здійснити аналіз знайденої новинної бази через виявлення двох, а у деяких випадках, і трьох смислових полів “альфа”, “бета” і “гама”.

Основною ціллю системи моніторингу, запропонованого нашою робочою групою, стало встановлення та аналіз принципово нових кореляцій, взаємозв'язків та смислів у всьому інформаційному потоці на тему «міграція в Росії», впродовж конкретного часового періоду.

У структуруванні інформаційних одиниць ми виокремили наступні смислові рівні:

- 1) рівень “альфа” - фіксація очевидної, прописаної самим автором, чи її ретранслятором ключової реалізованої ідеї, яка є синонімом змісту події.
- 2) рівень “бета” - безпосередньо “суть” події, тобто те, що стоїть в основі змісту події першого рівня, або є його безпосередньою причиною, чи навіть прихованим обумовлюючим фактором. Часто рівень “бета” - це те, що словесно не прописано у повідомленні, але при глибшому аналізі контексту події, стає видимим.
- 3) третій смисловий рівень - рівень “гама” - потенційний розвиток смислів, який можемо тільки суб'єктивно передбачити в динаміці наступних інформаційних потоків.

Отже, які фундаментальні процеси в медіапросторі Росії на тему міграції ми відзначаємо у підсумку

1) російський інформаційний простір формується “згори - донизу”. Тобто ініціатором і ретранслятором нових месиджів, у переважній більшості, стають не журналісти чи саме суспільство, а владні російські інституції та їхні лідери. Тематичним джерелом міграційної проблематики є не самі мігранти, проблеми, з якими вони стикаються, приїжджаючи працювати в Росію, не загальна суспільна проблема, яка мала б осмислюватися, - від конкретних прикладів до з'ясування характерних і масштабних тенденцій, - а офіційні “приводи” владного олімпу. Інформаційні одиниці за вказаний вище період на 80% сформовані згідно з цією вертикальною моделлю - “зверху - вниз”.

2) Зміст повідомлення, а також пояснення тих чи інших тенденцій, задекларованих через офіційний канал, часто є прямо протилежними до реальної ситуації, її справжніх причин та наслідків, які виявляємо через незалежне наукове дослідження. Причиною цього є очевидна закритість інформаційного інтернету на висвітлення цілого спектру подієвостей та активностей у міграційній тематиці, а ще більше - на їх інтерпретацію й авторські журналістські розслідування. Майже відсутній, за поодинокими винятками,

глибокий журналістський аналіз тенденцій, реальної ситуації з мігрантами, глибоке проникнення у причини і реалії, про що буде далі.

3) у новинному полі взагалі відсутня конструктивна критика влади, її стратегій у міграційній сфері та дій. Російські медіа не ставлять під сумнів ні цифри, до яких апелюють чиновники(на зразок висловлювання экс-мера Москви Юрія Лужкова про те, що начебто “у 50 процентів правопорушень винні саме мігранти”(представники російського недержавного сектору та журналісти, серед яких, зокрема Лідія Графова, Надія Аленіна, Валерій Поставнін, колишній заступник голови ФМС, різко спростовують такі характеристики). Високопосадовці навіть не вважають за потрібне пояснити звідки такі цифри випливають, а журналісти також не змушують їх до подібних пояснень. Відтак, в інформаційне поле відбувається злив абсолютно неперевіраних, неправдивих даних, які, пізніше, виконують ті ж функції, що й інформація, базована на правдивих фактах.

4) Визначення другого і третього смислових рівнів в інформаційному часто йдуть у протилежному напрямі від “проголошеного” першого рівня.

5) аналіз репрезентації лідерів в російських інформаційних потоках вказує на загальну слабкість і статичність загальних процесів смислотворення, передусім через те, що лідери присутні в площині медійного тексту тільки як ретранслятори стереотипного чиновницького “монологу”, з притаманними йому штампами і відсутністю живих, правдивих реакцій. Внаслідок цього макротекст на тему міграції в Росії зафіксований навколо їхніх висловлювань, а, отже, не відрізняється глибиною, динамікою, стилем, жанровими і смисловими ”знахідками”. Можна передбачити, що така ситуація в медійній площині є одночасно причиною і наслідком певних процесів, які тривають сьогодні в Росії, одним з ключових який є відсутність горизонтальних рівнів комунікації, і підведення всіх і всього під єдину концепцію вертикального управління. Проте, ми також передбачаємо і те, що в Росії можуть існувати досить серйозні “самвидавні” лінії – «не любленої» владою преси, літератури, відтак їхній продукт не завжди фіксує загальна пошукова система.

6) Наведений перелік змістових характеристик чітко вказує на те, що горизонтальний простір спілкування не є інституалізованим і не формує зміну ідентичностей у подієвості спілкування. Відтак і опозиційні матеріали в медіа належать до зазначеного вертикально інтегрованого простору, що виявляє себе через означене систему змістових характеристик.

5) Зміст повідомлення, а також пояснення тих чи інших тенденцій, задекларованих через офіційний канал, часто є прямо протилежними до реальної ситуації, її справжніх причин та наслідків, які виявляємо через незалежне наукове дослідження. Причиною цього є очевидна закритість інформаційного інтернету на висвітлення цілого спектру подієвостей та активностей у міграційній тематиці, а ще більше - на їх інтерпретацію й авторські журналістські розслідування. Майже відсутній, за поодинокими винятками, глибокий журналістський аналіз тенденцій, реальної ситуації з мігрантами, глибоке проникнення у причини і реалії, про що буде далі. Фактична відстороненість влади від

внутрішніх трансформацій соціально-комунікативного простору російського суспільства через міграцію, перетворення її на вторинного ретранслятора даних трансформацій.

РОЗДІЛ II. УКРАЇНЦІ В ІММІГРАЦІЙНОМУ СПЕКТРІ РОСІЇ

2.1. Українські трудові мігранти на ринку праці Росії: соціологічно - статистичний портрет

Ігор Марков

Статистично-експертна довідка

1. Кількість мігрантів:

<u>Офіційні дані</u>	<u>Експертні дані</u>
Понад 200 000 осіб	Від 2 до 3 млн. осіб

2. Вік:

Загалом присутні усі вікові категорії трудових мігрантів з України

3. Стать:

Експертні дані

- жінки – близько 30 %;
- чоловіки – близько 70 %.

4. Освіта:

Експертні дані

середня або неповна середня – близько 20%;
середня спеціальна – близько 65%;
вища або неповна вища – понад 15%.

5. Родинне становище:

Експертні дані

<u>Цивільний стан</u>	<u>%</u>
Неодружені	20
Одружені	60
Розлучені	20
Не визначено	0,0
разом %	100

6. Географічне походження з України:

Експертні дані

- західні області України (Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Чернівецька, Хмельницька, Рівненська, Волинська, Закарпатська) – **30%**;

- центральні та південно-східні області України (передусім Харківська, а також: Полтавська, Черкаська, Сумська, Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Херсонська, Одеська, Луганська, Київська та Автономна Республіка Крим) – **70%**.

7. Географічне поширення в Росії

Експертні дані

Росія	%
Москва та Московська область, С-Петербург та Ленінградська область	50
Південний Волзький округ (Самара) Північноєвропейська частина (Ростовська область) Центрально-Західний Сибір Далекий Схід	20
Белгородська, Ліпецька, Воронежська, Курська області	30
Всього	100

8. Термін перебування на заробітках:

Експертні дані

У рамках «четвертої» хвилі до Росії українці виїжджають з 1991 року.

Типи імміграції – постійна, маятникова (3-місячний термін) сезонна та прикордонна.

9. Сфери зайнятості:

а) В Україні

Експертні дані

Переважна більшість мігрантів в Україні є простими робітниками, представниками технічних професій. Трапляються освітяни або молодь, що навчається.

б) В Росії

Експертні дані

Будівництво, видобувна промисловість, сільське господарство, торгівля, лісозаготівля, міський транспорт, домашній сервіс (прибирання помешкань, догляд за дітьми).

10. Економічне становище:

Експертні дані

1) будівництво

Оплата: понад 2000 доларів/міс.

Умови праці: повна зайнятість (ненормований робочий час).

Вихідні: переважно відсутні.

Проживання: у роботодавця.

Витрати: мінімальні.

Ризик безпеки життя та використання (обману, трудової експлуатації) – дуже великий.

Можливість заощаджень: близько 1000-1500 доларів/міс.

2) видобувна промисловість (вахтовим методом).

Загрози: пограбування, каліцтво, нерідко вбивство.

3) водії транспорту

Оплата: 1000 доларів /міс.

Режим праці: постійна

Вихідні: за графіком.

4) домашній сервіс (прибирання).

Оплата: 500-1000 доларів /міс.

Умови праці: погодинна в кількох роботодавців.

Вихідні: за домовленістю (прибирання).

Можливість заощаджень: близько 800 доларів/міс.

Тенденції

Більшість російських експертів сходяться на тому, що українці домінують на ринку праці іммігрантів у Росії. Водночас російські наукові центри досі не спромоглися провести серйозне дослідження української трудової міграції в РФ. Цей парадокс пояснюється тим, що українці швидко інтегруються у російське суспільство: слов'янська зовнішність, знання мови, порівняно високий рівень освіти та кваліфікації, не створюють для українців перешкод, які мають мігранти азійських країн, дозволяють займати найвищі кваліфікаційні позиції на ринку праці, в порівнянні з іншими мігрантами. До цього додається дія норми уже згаданого російсько-українського міжурядового протоколу, яка дозволяє громадянам України перебувати на території Росії протягом 90 днів без реєстрації, маючи лише міграційну карту. Це серйозно збільшує короткочасну міграцію українців, і дозволяє закласти ґрунт для тривалої міграції. Для українців притаманні усі типи міграцій - постійна, довготривала, короткочасна, маятникова, прикордонна.

Особливо великою, за визнанням В. Поставніна, колишнього заступника директора ФМС РФ, є прикордонна міграція, яку ніхто не фіксує.

За таких умов, припущення експертів про кількість українців, що працюють у Росії, суттєво розбігаються, не кажучи про розбіжності із офіційними статистичними даними. «Консенсус-оцінка чисельності трудових мігрантів у Росії», здійснена експертами 9 квітня 2010 року, подає 800 тисяч українських трудових іммігрантів, станом на 2008 рік(див. додаток 1). 20 червня 2010 року директор ФМС К. Ромодановський повідомив, що в 2009 році в Росії перебувало близько трьох мільйонів громадян України, а в'їздів на територію Росії було набагато більше. При цьому він додав, що більшість громадян України

працюють незаконно - вони приїжджають на три місяці⁴⁹. Генерал Поставнін вважає, що кількість українських трудових іммігрантів у Росії становить від 2-х до 3-х млн. осіб⁵⁰.

Актуальний заступник директора ФМС РФ Єкатеріна Єгорова, під час круглого столу у Фонді «Нова Євразія» 17 червня 2010 року, назвала цифру у 3,5 млн. українців, які щорічно працюють у Росії. При тому, що кількість іноземців, які зараз мають дозвіл на роботу, за словами, Є. Єгорової, становить 1,2 млн. осіб⁵¹. Недавно глава ФМС повідомив, що найбільше іноземців, які в'їхали у Росію у 2010 році були з України (1,5 млн. осіб)⁵². Неважко припустити, що кількість мігрантів з України в РФ надалі зростатиме.

Типи міграції українців до РФ корелюють зі сферами зайнятості і регіонами перебування. Вони працюють у найбільш міграційно-ємких, промислово-розвинутих регіонах Росії. Це, здебільшого, Москва, Московська область, Санкт-Петербург, Ленінградська, Ростовська області, Краснодарський край, Сибір і Далекий Схід. Українці переважно зайняті на будівництві, в торгівлі, у сільському господарстві, добувній і переробній промисловості. За визнанням В. Поставніна, сектор нянь найбільше зайнятий українками. Українки також працюють на ринку, зокрема, винаймаються на роботу іншими мігрантами - азербайджанцями. Частина з них працюють водіями міського транспорту в російській столиці. У Білгородській та Липецькій областях «практично все сільське господарство здійснюється руками українців»⁵³. Вони працюють як у приватних господарствах, так і колгоспах. Багато українців працюють у нафтових та газових розробках Сибіру й у сфері видобування корисних копалин. Значна кількість українців осіли там, ставши громадянами Росії. Інші працюють вахтовим методом⁵⁴ (6-9 місяців).

За визнанням наших експертів, українці, у російському суспільстві сприймаються найбільш позитивно і, подібно до українських мігрантів у ЄС, оцінюються роботодавцями як найбільш кваліфіковані працівники. Усі наші експерти в один голос стверджують, що українці зустрічаються із нормальним ставленням і не мають жодних проблем щодо інтеграції в російське суспільство. Цьому сприяє, зокрема, і відсутність значного розриву в умовах життя, оплаті праці між Росією та Україною. Тоді, як, до прикладу, розрив в оплаті праці між Росією та Узбекистаном - в 11-12 разів⁵⁵.

Водночас, українці, як і інші іммігранти, не захищені від сваволі роботодавців. До прикладу, за різними дослідженнями, близько 80% усіх винаймів на роботу відбуваються

⁴⁹ <http://www.pravda.com.ua/news/2010/06/20/5156028/>

⁵⁰ Архів дослідження. Інтерв'ю з В. Поставніним.

⁵¹ Заступник директора ФМС так обгрунтувала свій підхід: «Есть в нашей системе возможность отследить, сколько граждан пребывает на территории России, понятно, что если он по истечении какого-то срока не выехал, то, скорее всего, он работает, он остался здесь трудиться и трудится нелегально, поскольку в то количество иностранцев, которые получили разрешение на работу, он не попал. В основном, так находятся здесь граждане Украины, но в силу того, что у нас достаточно простой режим пребывания, по соглашению до 90 суток украинцы освобождаются от постановки на миграционный учет, есть возможность этим пользоваться. Так формируются эти оценки»

⁵² Архів дослідження

⁵³ Архів дослідження. Інтерв'ю з В. Поставніним.

⁵⁴ Архів дослідження. Інтерв'ю з В. Поставніним

⁵⁵ Архів дослідження. Інтерв'ю з В. Мукомелем

без офіційного договору. Це тягне за собою відсутність соціальних зобов'язань з боку роботодавця. Він виплачує заробітну платню в конверті і може в будь-який час звільнити працівника. Часто зустрічаються випадки невиконання заробітної платні, і працівник не може нікуди звернутися за допомогою, за відсутністю трудового договору. І в цьому українець нічим не відрізняється від вихідця з Середньої Азії.

До прикладу, коли мігранти потрапляють на будову, вони отримуватимуть зарплатню, порівнювану з оплатою праці місцевих мешканців, однак робочий час у них у 1,5 рази довший. Проте, головна економія роботодавця на мігрантах- податки, які той не платить за них⁵⁶.

Наслідком нелегального статусу українців в Росії, знову ж таки, на відміну від країн ЄС, є часті пограбування, і навіть убивства. Останні дві позиції суттєво відрізняють мігранта-нелегала в Росії від нелегального мігранта в ЄС, де в умовах дії режиму захисту прав людини такі випадки трапляються значно рідше.

У пошуках роботи в Росії українські мігранти часто діють через інститут посередників – «бригадирів». Зокрема, це стосується будівництва. Інститут посередників виявляється ефективним для мігрантів, оскільки бере на себе всі функції, пов'язані із захистом їхніх прав – розв'язання спорів з роботодавцями тощо. З цієї причини мігранти цілком лояльно ставляться до бригадирів. Це зумовлює закритість мігрантів для зовнішнього спілкування, виключає можливість їхньої самоорганізації. Мігрант щомісячно віддає посереднику 10-15% заробітку⁵⁷.

Українські мігранти ніби розчиняються в російському соціумі, не даючи відкритих приводів до репресивних дій властей⁵⁸, хоча й вони не застраховані від таких дій. Міліція намагається відстежити і затримати українців-нелегалів, знаючи місця, де вони збираються або за психологічними ознаками⁵⁹.

⁵⁶ Там само. Відеоконференція з експертами ЦНСІ (Санкт-Петербург)

⁵⁷ Там само

⁵⁸ Там само. Відеоконференція з експертами ЦНСІ (Санкт-Петербург). Віктор Воронков: «Украинские мигранты адаптированы, их никто не определяет как мигрантов. Они могут годами жить без регистрации в России, в отличие от других мигрантов. Ибо внешне трудно определить, мигрант он или нет». «У украинцев нет проблем, потому что их невозможно отличить. Милиционер не отличает», - каже В. Мукомель і додає: «Будет ли милиционер связываться со спорными случаями, когда столько вокруг таджиков и кавказцев»

⁵⁹. Цікавими результатами досліджень санкт-петербурзьких і московських соціологів поділився з нами В. Воронков: «Вообще, милиция отлавливает украинцев в районе Белорусского вокзала Москвы. По нашему исследованию по поводу проверки документов милицией на разных станциях метро в Москве, мы определили, что кавказцев на станции метро «Медведка» останавливают в 22 раза чаще, чем некавказцев. А вот на станции метро «Белорусская» только в 3,5 раза. Милиция знает, что на станции метро «Белорусская» ловят нелегалов из Белоруссии и Украины. Наше большое исследование по милиции показало, что из перспективы милиционеров это выглядит как определение поведения, которое отличается от поведения жителя большого города: неуверенно себя чувствуют. Чисто психологически, чисто интуитивно они пытаются определить нелегальных мигрантов. Часто ошибаюся, ибо это не кавказец и не человек из Азии, сразу не определишь. Но, как показало московское исследование, вообще-то считается, что выгоднее ловить, пытаюсь таким образом останавливать всех тех, которые подозрительно себя ведут, неправильно, не как все москвичи».

На відміну від країн ЄС, українці не творять мігрантських спільнот у Росії. Це можна пояснити трьома причинами. По-перше, серед українців найбільш поширені недовготривалі виїзди на заробітки. По-друге, завдяки тривалому перебуванню у спільному з Росією соціально-політичному і культурному просторі українці легко інтегруються в російське суспільство. Третьою причиною назвемо російський політичний режим, який не сприяє формуванню структур соціальної самоорганізації, а в окремих випадках,-

як-от, творення релігійних громад Української Греко-Католицької Церкви,- забороняє їх.

Натомість, існують первинні мережі, за допомогою яких здійснюються переміщення мігрантів, вивчення ринку праці, умов проживання, пошуку роботодавців, зв'язок з батьківщиною.

У Росії, подібно, як і в країнах ЄС, проглядається чітка історична дистанція між діаспорою, об'єднаною в товариства, що плекають українські традиції та обряди, будучи інтегральною складовою суспільства перебування та його культурного ландшафту, й новітніми трудовими мігрантами, що за допомогою своїх мереж переміщуються у пошуках заробітків, кращих умов життя, постійно перебуваючи у співвіднесенні-інформаційному і соціальному- з батьківщиною, родиною, колегами в інших місцях та країнах перебування, зрештою, вибором потенційних можливостей подальшої самореалізації.

2.2. Українські трудові мігранти в Росії: аналіз життєвого досвіду

Оксана Іванкова-Стецюк

Актуальність досліджень української трудової міграції в Росію. Виклики «східної» трудової міграції в наукових виданнях та публіцистиці обговорюються менш активно, ніж «західної». А між тим, трудова міграція до Росії має свою специфіку. В першу чергу йдеться про її «маятниковість» (а отже – мінливість, дискретність, нестійкість), яка, зокрема, відображається в процедурних схемах виїзду мігрантів за кордон, формах підтримки контактів українців з середовищем виходу, особливостей їх входження в суспільство перебування.

Значний вплив на життєві траєкторії українських трудових мігрантів в Росії мають і т.зв. ранні біографічні обставини - попередні (ще з часів існування Радянського Союзу) соціальні зв'язки потенційних мігрантів (наявність друзів, колег, родичів). Крім того, «східна» трудова міграція суттєво відрізняється від «західної» за гендерними характеристиками її складу (до Росії мігрує більше чоловіків, що зайняті на будівництві та важких роботах у промисловості, ніж жінок, зорієнтованих на працю домогосподарками та в торгівлі). Ці та ряд інших обставин (відсутність мовного бар'єру, територіальна близькість, можливість безвізового перетину кордону та право перебувати в Росії протягом тривалого часу у «гостьовому» форматі тощо) вказують на специфічність української трудової міграції до Росії та актуалізують потребу у її соціологічному аналізі, в тому числі – на мікрорівні.

Мета і завдання дослідження. Мета даного соціологічного дослідження полягала у виявленні особливостей особистого досвіду участі українських громадян в процесах трудової міграції до Росії з огляду на її «маятниковий» характер та гендерні особливості. Дослідження проводилось з орієнтацією на вивчення індивідуальних життєвих стратегій українських трудових мігрантів. Для реалізації зазначеної мети були вирішені такі завдання:

1. З'ясувати основні умови і обставини включення українських мігрантів в суспільство перебування (Росія).
2. Визначити актуальні практики підтримки українськими трудовими мігрантами соціальних та культурних зв'язків з середовищем виходу.
5. Оцінити специфіку інтересів, потреб, прагнень трудових мігрантів в контексті одночасного включення в життя двох суспільств.
3. Виділити актуальні моделі міграційної поведінки українських трудових мігрантів в Росії.
4. Виявити тенденції у реформуванні структури гендерних ролей сімей трудових мігрантів.

Методологічні особливості дослідження. Збір даних проводився методом *глибинного (напівструктурованого) лейтмотивного інтерв'ю* з українськими трудовими мігрантами, що мають досвід роботи в Росії. При обґрунтуванні кількості випадків застосовано *теоретичну вибірку* – відбір випадків (індивідів) на основі їх характеристик. Відбір розпочинався з розгляду гомогенних випадків, для того, щоб в ході побудови аналітичної концепції додатково відібрати і вивчити протилежні або варіативні випадки та

сконцентруватися на їх відмінностях. В результаті отримано 15 *індивідуальних життєвих історій*, в яких знайшли своє відображення різноманітні способи виконання соціальної ролі мігранта. Лейтмотивом інтерв'ю є історія зміни життя індивіда внаслідок його міграції до Росії. В кожній історії присутній об'єктивний соціокультурний контекст процесів, до яких був залучений мігрант. Необхідність розуміння перспектив стабілізації соціальної ситуації українського мігранта в Росії актуалізували потребу у застосуванні методу *«сходження до теорії»* для аналізу даних.

Основні результати дослідження. Аналіз даних глибинних інтерв'ю та їх концептуалізація. Первинний аналіз польових матеріалів засвідчив: українська маятникова міграція до Росії в очах українських трудових мігрантів має суттєві переваги перед тривалою міграцією на Захід за рахунок своєї «неоднозначності», «нефатальності»: *«Якщо люди виїжджають на роботу сезонно, на півроку, на рік (маю я на увазі Португалію, Італію), це мені здається, набагато складніше питання, ніж Росія [...]. Там є проблема в тому, що діти, чи там родина лишається без чоловіка або жінки. Ну та проблема, вона вже здається описана настільки широко, що даліше нема куди»* (фрагмент інтерв'ю з М., чол., 64 р., понад 30 років досвіду роботи в Росії).

Водночас ситуація «маятниковості» є принципово нестійкою, а отже такою, що тяжіє до стабілізації, як і будь-яка нестатична (нестабільна) ситуація. Тож перед суб'єктом маяткової міграції рано чи пізно постає завдання виходу з цього стану:

«Ну скільки вже можна їздити? Нарешті вже треба вертатись додому [...]. Люди створюють родину, щоб жити, якось там працювати разом, а тут жінка лишається, чоловік їде, або навпаки, то трошки тяжко. Ну також так ме-ме, ме-ме... Ну, та пилка. Пиляє, пиляє, коли вже то закінчиться? Та скільки вже можна так їздити, припиняй, давай, вже лишайся тут» (фрагмент інтерв'ю з О., чол., 47 р., 10 років досвіду роботи в Росії).

При цьому стабілізація маяткової ситуації не конче повинна відповідати первинним завданням мігранта; вона може бути здійсненою як за рахунок суто суб'єктивних факторів (відкриття нових можливостей, виникнення життєвих ситуацій, не пов'язаних з міграцією; різного роду психологічних чинників тощо), так і об'єктивних (правові розв'язки, зміна економічної ситуації тощо). Відтак проблема стабілізації маяткового стану стоїть в практичному плані не менш гостро, ніж проблема її виникнення.

В ході аналізу отриманих в ході інтерв'ю свідчень було виділено декілька категорій аналізу:

- «активна взаємодія з домінантним соціумом»;
- «пасивна взаємодія з домінантним соціумом»;
- «зорієнтованість на невизначений термін перебування в Росії»;
- «зорієнтованість на тривалий термін перебування в Росії»;
- «зорієнтованість на короткий термін перебування в Росії».

В такий спосіб було здійснено первинну *класифікацію* даних.

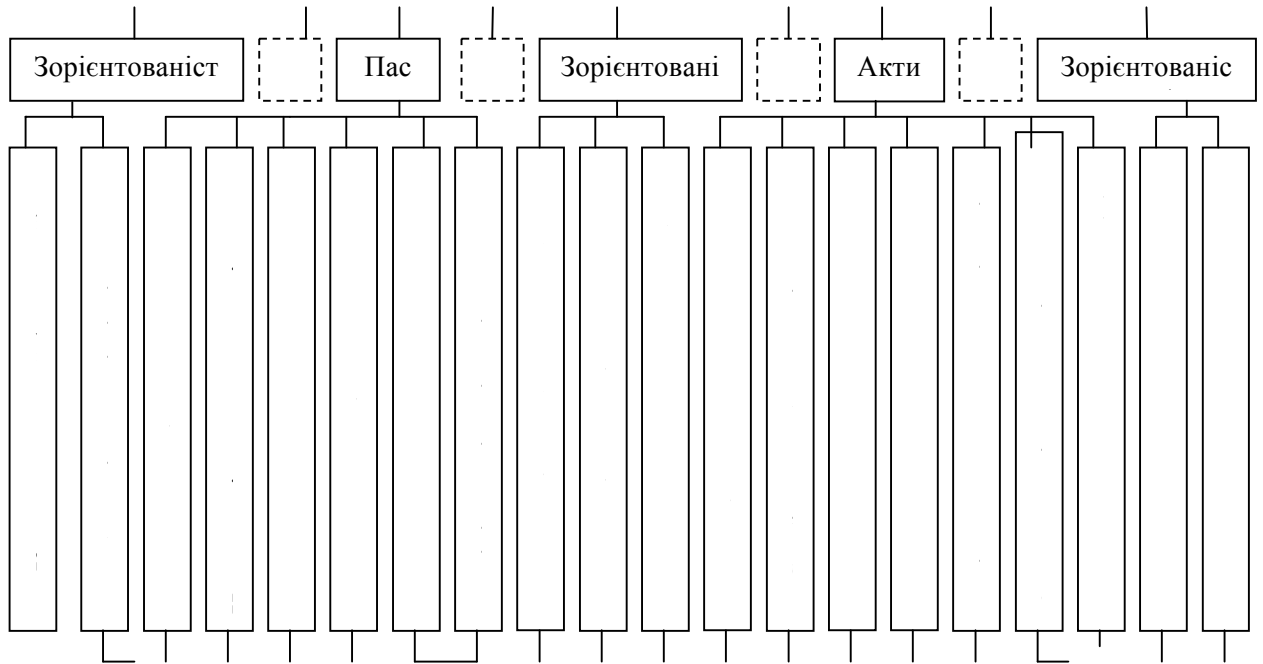
Наступним етапом наукового пошуку була *субкатегоризація* даних (табл. 1), тобто виявлення умов і обставин, що розкривають характер вияву кожної з категорій за певних умов.

Табл. 1

**Виділення категорій та субкатегорій
при здійсненні аналізу даних глибинних інтерв'ю
з українськими трудовими мігрантами в Росії**

Категорії аналізу	Субкатегорії
<i>активна взаємодія з домінантним соціумом</i>	агенти активної інтеграції – родичі пізнавальний характер міграції контакти з діаспорою, відмежування від «заробітчанства» престижна робота у мегаполісі російське громадянство стабільна робота із соціальним пакетом комфортне соціальне середовище
<i>пасивна взаємодія з домінантним соціумом</i>	працевлаштування без контракту мінімальні соціальні контакти нелегальність перебування напружені стосунки з суспільством перебування приховане працевлаштування вузьке коло спілкування, в т.ч. поза земляцтвом
<i>зорієнтованість на невизначений термін перебування</i>	відсутність перспектив праці в Україні перебування разом з усією родиною
<i>зорієнтованість на тривалий термін перебування</i>	робота вахтовим методом (в промисловій зоні Росії) стабільне (українське) професійне середовище наявність постійної роботи
<i>зорієнтованість на короткий термін перебування</i>	робота в інтервалі між іншим активностями короткотривалий (сезонний) характер робочих поїздок

Субкатегоризація здійснювалась метою створення передумов для подальшої побудови залежностей між окремими субкатегоріями (малюнок 1).

Як результат, вдалося виокремити такі моделі міграційної поведінки українських трудових мігрантів в Росії.

Модель 1.

Умовна назва: «ПРОТОДІАСПОРА».

Загальна характеристика: успішна інтеграція в російське суспільство, зорієтованість на тривале (безстрокове) перебування.

Основні ознаки:

- наявність престижної роботи у російському мегаполісі;
- перебування в Росії разом з усією родиною;
- навчання дітей у елітарних школах та престижних вишах тощо;
- підтримка контактів з представниками української діаспори в Росії;
- категоричне відмежування від українського «заробітчанства».

Характерні висловлювання розповідачів:

«Я стикаюся більше з тими українцями, що мешкають у Москві. Ну це регіональні московські організації або ж якісь структури, які скажемо, очолюють всеросійські організації»;

«Я, не те що ніколи таким не був, навіть не вважав себе трудовим мігрантом. Це життя. Воно розкидує людей»;

«Ні, ну заробітчан звичайно я впізнаю. Просто це видно, що це люди, які їдуть через те що в них вдома, наприклад, немає такої можливості заробляти гроші. Я зустрічав інших наприклад людей, які їхали, але вже після заробітків. Цебто вони вже заробили, вони поверталися, щоб просто вже спокійно жити на зароблені гроші. Людина, яка просто є часткою трудової міграції» (фрагменти інтерв'ю з Б., чол., 32 р., тривалий час живе і працює в Москві).

Модель 2.

Умовна назва: «ТРАНСГРОМАДЯНСТВО».

Загальна характеристика: активна інтеграція в російське суспільство, зорієтованість на тривале (з визначеним терміном завершення) перебування і працю в Росії.

Основні ознаки:

- виїзд в Росію (самого мігранта чи «агента» його міграції) на заробітки в радянські часи;
- здобуття російського громадянства після розпаду Радянського Союзу ;
- стабільна робота із наданням соціального пакету, в т.ч пенсійне забезпечення;
- робота вахтовим методом в промисловій зоні Росії (Сибір, Північ);
- комфортне соціальне середовище в країні перебування.

Характерні висловлювання розповідачів:

«Громадянин Росії тільки тому, що коли Радянський Союз розпадався, кожна держава, відповідно хотіла бути самостійною державою. Самостійність держави проявляється тим, що є громадянство, герб, гімн, і так далі. І була поставлена умова, для тих людей, які не мали громадянства Росії – умова: або ви стаєте громадянами Росії і працюєте даліше так, як ви працювали, або прошу дуже, звільняйтеся з роботи. Мені запропонували стати громадянином Росії, тому що я як спеціаліст їм потрібний був»;

«Є така приказка: перших десять років ВИ Північ годуєте, а даліше Північ починає годувати по-тихеньку, вас [...]. Я працюю. Просто спокійно працюю. Скажуть, допустим, піти, бо я вже пенсіонер, давно, скажуть піти – я піду. А тут вже як приїду, ну назавжди, та як ви кажете «повернемся»;

«Спілкуюсь найбільше з колегами по роботі, з керівництвом. Ну, а з ким я маю спілкуватись, якщо я там працюю кожний день по 12 годин, і суботу-неділю і все. Норму часу за чотири місяці. Я два місяці відпочиваю тут на Україні. Окрім роботи є дуже багато друзів, які ще там лишилися жити, живуть там і я з ними спілкуюсь чудово. Вони до нас в гості приїжджають сюда на Україну»;

«Колектив досить великий, чоловік 70, з різних регіонів Росії, і з різних регіонів бувшого Союзу, я горжусь тим» (фрагменти інтерв'ю з М., чол., 64 р., працює на Півночі Росії понад 30 років);

«Коли робив громадянство, то вже зналося, що то робиться аж до самої пенсії»; «[До отримання російського громадянства] я наприклад мусив постійно платити за проживання і за все остальне. Це як наприклад, перший момент, що за проживання тре заплатити якісь там місяці і так даліше і тому подобно. Зараз як я є громадянин Росії, нічо не плачу. Тим більше, ну потім харчування так само»;

« Я наприклад, не думаю міняти гражданство, а так кажуть люди, якщо в коли-небудь ше зроблять двойне, ше би я подумав взяти ше гражданство і може би ше й вернувся, на роботу» (Т., чол., 35 р., має досвід 10 років роботи в Росії).

Модель 3.

Умовна назва: **«ГОСТІ».**

Загальна характеристика: активна інтеграція в російське суспільство, короткотривалі періодичні (сезонні) поїздки на роботу до Росії.

Основні ознаки:

- основними агентами активної інтеграції в суспільство перебування виступають родичі (близькі знайомі);
- короткотривалий (сезонний) характер робочих поїздок і визначаються особистими чинниками;
- очікування від міграції носять пізнавальний характер.

Характерні висловлювання розповідачів:

«Після восьмого класу до Росії і після дев'ятого класу – знов до Росії. Потім я не їздив до в Москву три роки, тому що я навчався, здобував професію кухаря і прийшлося бути,

можна сказати так, на господарстві дома. А в той момент мої всі були в Москві. То вони вже переважно були всі там круглий рік, тільки там протягом, після кожних трьох місяців поверталися там буквально на тиждень, на два»;

«В мене получається [їздити] цілота. Тому що літом в мене вільний час можна так сказати, бо так, в цей період там, тобто, осінь, зима і весна в мене йде наука. Тобто я навчаюся і вільний час получається тільки літом, в яке я можу поїхати і щось заробити там для себе»;

«Нам дали квартиру, двохкомнатну. І за яку ми взагалі нічо не платим, ні за комунальні послуги, ні за що. Просто живем. То взагалі дешево. А якщо платити, то буде трошки дорожувато» (фрагменти інтерв'ю з П., чол., 19 р., має багаторічний досвід короткотривалих робочих поїздок в Росію);

«За щось треба їхати, за якісь гроші треба їхати, а так просто – не знати до кого попадеши і що робити. Ну а так чо не можна їхати? Є робота – є робота. Всьо. Визивають. Поїхали і робим»;

«Я не переховуюсь. Я зареєстрований. Нас ставлять, ну, реєстрацію нам роблять. Ну офіційно є там. Я в «гостях» (фрагменти інтерв'ю з А., чол., 52 р. має багаторічний досвід короткотривалих робочих поїздок в Росію).

Модель 4.

Умовна назва: «ГЕТТО»

Загальна характеристика: пасивна інтеграція в російське суспільство, невизначеність термінів повернення в Україну.

Основні ознаки:

- приховане працевлаштування (в першу чергу – домогосподарка);
- обмеженість кола щоденного спілкування;
- перебування поза земляцтвом;
- відсутність перспектив проживання та праці в Україні.

Характерні висловлювання розповідачів:

«Приїжджаю через три місяці. Міграціонка закінчується через три місяці, і треба пересікти границю»;

«Реєстрації немає і розрішення на роботу нада [...]. Реєстрація єсть – еміграціонка. Так як я працюю на дому, то мене не питають»;

«Щоб піти помити пол, треба розрішення на роботу»;

«Платять мало, тому що приїхав раб»;

«[Спілкуюся] з девочкой, вона з Кіргізії [...]. Передзвонюємось, друг дружку підтримуєм. Так рік проробили разом, важко. З України чомусь не маю я [контактів], ні з ким» (фрагменти інтерв'ю з Г., жін., 53 р., має 5 років досвіду роботи Росії).

Модель 5.

Умовна назва: «ДАЛЬНЕБІЙНИКИ»

Загальна характеристика: пасивна інтеграція в російське суспільство, зорієнтованість на тривале перебування і працю в Росії.

Основні ознаки:

- працевлаштування на постійній основі без контракту (замовник самостійно полагоджує питання з правоохоронцями);
- наявність роботи, що вимагає середньої або хорошої кваліфікації (найчастіше – будівництво);

- мінімальні контакти з суспільством перебування;
- стабільне українське професійне середовище.

Характерні висловлювання розповідачів:

«Запросили колеги, які вже там попрацювали трошки [...]. Передзвонила людина, колишній колега, і запропонував. Каже, є робота в Москві, розписи, позолота, ліпнина. Зібралися та й поїхали. Назвав цифру [...]. Угода була чисто джентльменська. Як, як і взагалі з усіма замовниками [...]»;

«[Траплялось], відвозили у відділення міліції. Посиділи там, позамітали подвір'я [...]. Нас викупили, привезли назад: це був наїзд безпосередньо на роботодавця. Бо там вони забували, там все в них було домовлено, куплено, ну і вони час від часу робили вигляд, що вони забували там щомісяця заплатити за нас мзду»;

«З бригадою, з тим колективом, що працювали, то з багатьма людьми і тут працюємо нормально, дотепер ще» (фрагменти інтерв'ю з О., чол., 47 р., 10 років досвіду роботи в Росії);

«Громади українці в Москві не утворюють. Там, я знаю, що там десть на Калімі. А в нас такого нема» (фрагмент інтерв'ю з А., чол., 58 р., 10 років досвіду роботи в Росії);

«Працювала інженером по нагляду: іноземці будували будинок, а так як вони не мали права технічної документації вести (там німці були, австрійці і з Америки). Наші якби норми єдині були, і я вела всю технічну документацію по будові. На той час це було для нас ДУЖЕ добре. Тому що тут зарплати тої не було. Звичайно, тут ніякої роботи не було. А там платили на той час 400 доларів, це було дуже багато»;

«Воно просто тих заробітчан воно затягує»;

«Коло спілкування саме більше було з нашими українцями [...]. Ми в такій фірмі працювали, що було 90 відсотків це всі українці, наші земляки всі. Ми з ними проживали, і побут, і дозвілля своє проводили з ними» (фрагменти інтерв'ю з Н., 49 р., жін., має 10 років досвіду роботи в Росії);

«Я жінці зразу сказав, що я не буду їздити так як остальні - три місяці побув і назад; я ж як поїду, то зразу на півроку. Так і було»;

«Якщо я наприклад я получав 450 доларів, а сім'я могла прожити за 100 доларів наприклад 96 рік якщо так взяти» (фрагменти інтерв'ю з В., 49 р., чол., має 8 років досвіду роботи в Росії);

«Колись ми одному хазяїну робили ремонт. Йому сподобалось та і він нас не надурив. А виявилось, що то якийсь начальник державний. Ну то він нас зразу свому другу і порадив дачу строїти в тому селі. От так ми вже тут майже 10 років і є. Все будівництво. Ми своїми руками їм тут стільки по настроїли! Уявіть собі! В них же дача, ну у тих багатих, то ізба рублена на два, а то і три поверхи. Усе вручну, з різьбою»;

«Кожен в своїй бригаді. То в нас свої всі і компанія і родичі, то ми разом і так тримаємось» (фрагменти інтерв'ю з С., 46 р., чол., має 10 років досвіду роботи в Росії).

Модель 6

Умовна назва: «ЕПІЗОДНИКИ»

Загальна характеристика: мінімальні контакти з суспільством перебування, орієнтація на швидке повернення.

Основні ознаки:

- нелегальність перебування (без реєстрації);
- напружені стосунки з суспільством перебування (в т.ч. страх перед правоохоронними органами);

- робота на заробітках в інтервалі між заняттями іншим видом діяльності.

Характерні висловлювання розповідачів:

«Захищеним взагалі не відчуваєш себе, тому що кожний рейд працівників міліції там то закінчувався тим, що ти ховаєшся, навіть за хлібом ходити прийшлося десь якимись манівцями. Бачиш працівника міліції і зразу же ховатися, шоби не потрапитися. Якщо не працівника міліції, то, на тодішній час їх називали, рекета. Боявся за каждую свою зароблену копійку. Навіть якщо заробиш, то боялися везти додому. Визивали маму з братом молодшим і їхали як сім'я від родичів»;

«Ну працювали ми спочатку в одного роботодавця, він трошечки нас дурих з грошима, не то що там не платив, він платив, але платив зовсім не то, що ми реально заробляли. Тобто, якщо наприклад фірма за встановлення решітки брала 10 % від стоимости тої решітки, і на той період, якщо ми встановлювали би, якщо би фірма встановлювала вірніше ті решітки, то їй хватило би дві решітки встановлювати, щоб заробити нашу місячну зарплату. А ми встановлювали п'ять – шість штук тих решіток» (фрагменти інтерв'ю з А., чол., 29 р., має досвід 3 місяців роботи в Росії).

Приклади реалізації моделей міграційної поведінки. Виділена в процесі концептуалізації даних глибинного інтерв'ю типологія досвідів виходу українських трудових мігрантів в Росії з нестійкого «маятникового» стану є свого роду варіантом спрощення соціальної реальності. Однак вона має свою перевагу, яка полягає в тому, що враховує загальні закономірностей маятникової міграції, описуючи певний тип соціального досвіду, що має місце в середовищі українських трудових мігрантів, приклади яких наведено нижче.

Модель «ПРОТОДІАСПОРА»: типовий приклад

«Оксана» походить з родини інтелігенції; отримала традиційне галицьке виховання. Одружена, виховує сина-старшокласника. Має дві вищі освіти – педагогічну (працювала в школі) та економічну; виявляє постійне бажання до професійного зростання. Перебуває в Москві легально, часто приїздить в Україну, де мешкають її батьки. Основною причиною виїзду до Росії *«Оксана»* називає неможливість утримувати належний рівень добробуту, в тому числі - підтримувати фінансово навчання сина. Проблеми з житлом у сім'ї в Україні відсутні – родина має власне помешкання. Матеріальні можливості родини в Москві (на момент розмови) дуже високі, тож їх син має змогу навчатися у престижній спеціалізованій школі, а з часом планує вступати до ВНЗ столиці Росії (на платній основі). Сім'я допомагає матеріально своїм батькам (працюючим пенсіонерам) в Україні, хоча крайньої необхідності у тому нема.

Спочатку у середині 1990-х до Москви поїхав чоловік *«Оксани»*: в період матеріальних труднощів в сім'ї (і в Україні загалом) її сестра (одружена з москвичем) запропонувала йому високооплачувану роботу. Тривалий час (протягом 7-ми років) сім'я жила нарізно: допоки син не підріс, батьки не ризикували інтегрувати дитину в «чужий» соціум. З часом було прийнято рішення про возз'єднання родини. Після приїзду в Москву *«Оксана»* довгий час не мала змоги працевлаштуватися, хоча шукала роботу педагога в школі, водночас намагаючись підвищити і урізноманітнити свою професійну кваліфікацію на різного роду курсах. Цікавилась можливістю працевлаштування, але ніде не було вакансій. Залишила своє резюме в одній із українських культурних установ; з часом вивільнилась посада в адміністрації, де *«Оксана»* працює дотепер.

Середовищем своєї соціально-психологічної підтримки за кордоном, крім родини та трудового колективу, «Оксана» називає релігійну спільноту. Приїхавши до Москви, жінка намагалась з'ясувати, чи є в Москві Українська Греко-Католицька Церква, але їй це не вдалося. Відвідувати храм Російської Православної церкви для неї та її родини виявилось неприйнятним (гостро сприймалися культуральні відмінності, на зразок обов'язкової вимоги запинатися хусткою). Проблему було вирішено в такий спосіб: родина відвідує (вже тривалий час) богослужіння в протестантській церкві (конфесійна приналежність при цьому залишається незмінною, перебуваючи в Україні, сім'я відвідує богослужіння в греко-католицькому храмі). «Оксана» надзвичайно позитивно відгукується про діяльність протестантської громади, особливо їй подобається, як там працюють з дітьми та молоддю. Водночас найгострішою проблемою в умовах еміграції «Оксана» вважає неможливість здійснювати належне духовно-релігійне виховання дитини за умов відсутності середовища цього виховання. Серед типових стресових ситуацій, які доводиться долати українцям в Росії «Оксана» називає неможливість навчання дитини рідної мови; складнощі у професійній самореалізації; проблеми з пошуком однодумців навіть в середовищі діаспори (особливо гостро відчувалось в часи помаранчевої революції); відсутність можливостей відвідувати церкву своєї конфесії (УГКЦ).

І хоча поки що про зміну громадянства нікого із членів родини «Оксани» начебто не йдеться, повертатися в Україну сім'я не планує, адже це б означало різке погіршення якості життя родини.

Модель «ТРАНСГРОМАЯДНСТВО»: типовий приклад

«Микола» - син робітника і домогосподарки, народився і виріс багатодітній сім'ї. Батьківська модель родини вочевидь стала еталоном для «Миколи» і була відтворена у його власній сім'ї: «Микола», як і його батько, має трьох дітей, відповідально ставиться до матеріального забезпечення сім'ї; професію обрав ту ж саму, що і батько (тривалий час працював електриком на залізниці). Життєва позиція «Миколи» характеризується постійністю та розважливістю.

Первинна мотивація виїзду до Росії на заробітки була спричинена потребою покращити матеріальний стан молоді сім'ї. Поштовхом до прийняття рішення було відрядження. Варто підкреслити, що виїзд відбувся в умовах радянської реальності, коли внутрішня міграція «на Північ» була доволі поширеним способом вирішення фінансових проблем населення. Позаяк зміна праці відбувалася в межах однієї (радянської) держави, яка усіяко заохочувала такого роду соціальні переміщення, перший досвід трудової міграції «Микола» отримував у сприятливих умовах: правова захищеність, визначеність з робочим місцем та місцем проживання, висока заробітна плата. Крім того, зміна місця праці та проживання відбувались за підтримки і супроводу дружини. Набутий позитивний досвід трудової міграції сформував вторинну мотивацію виїзду: економічне забезпечення і розвиток сімейного благополуччя.

«Микола» тривалий час жив і працював на Півночі разом з сім'єю та дітьми, успішно інтегрувався в нове середовище. До цього часу переконаний, що можливість працевлаштування в промисловій зоні Росії не пов'язана з гендерними особливостями, а лише - з престижністю професії та особистими якостями індивіда. Серед ситуацій, що

зумовили потребу у працевлаштуванні за кордоном відзначає незадовільне матеріальне становище, пов'язане з потребою виплати за кооперативну квартиру та народженням трьох дітей.

Зміна соціально-політичної ситуації на початку 90-х стало поштовхом до прийняття рішення *«Миколи»* про отримання російського громадянства: в такий спосіб він себе убезпечив від можливих правових ризиків, не втративши солідного соціального пакету (медичне страхування, висока оплата праці, перспективи отримання високої пенсії в майбутньому). Вважає такий крок виправданим і не вбачає в цьому елементів «зрадництва», як це, на його думку, могло би мати місце, для прикладу, у випадку зміни віросповідання. Водночас цілком поривати з Україною родина не наважилась; тож було вирішено, що жінка і діти стануть громадянами України, повернуться додому, а *«Микола»* працюватиме в Росії до пенсії, а потім воз'єднається з родиною. Відтак *«Микола»* перейшов на т.зв. вахтовий метод роботи, здійснюючи робочі поїздки за графіком «два через два місяці». Щоправда, для того, аби зберегти рівень заробітної плати за такого графіку, йому доводиться працювати по 12 годин щоденно, та *«Миколу»* це цілком влаштовує: свої потреби у активному дозвіллі він задовольняє між робочими поїздками у сімейному колі; виховує внуків. Зароблені кошти витрачає на потреби сім'ї та поточні витрати. Відповідно до заробітку формує свої матеріальні запити, не має на меті накопичення фінансових ресурсів.

Стресових ситуацій, пов'язаних із розлукою з родиною *«Микола»* не пригадує, оскільки тривалий час дружина з дітьми перебувала поруч. Тепер потребу соціально-психологічної підтримки сім'ї забезпечує засобами мобільного зв'язку. Розлуку на два місяці із родиною не вважає чинником впливу на родинно-сімейні відносини. Має позитивний досвід спілкування як з громадянами Росії (друзями-колегами), так і з українцями-мігрантами (вказує на достатню чисельність їх об'єднань у великих містах регіону, хоча досвіду особистого входження у такі організації не має, мотивуючи це високим ступенем зайнятості, що притаманний для вахтового методу роботи). На думку *«Миколи»*, такого роду структури дають змогу реалізовувати українцям свої громадянські права (наприклад, голосування під час виборів в Україні), сприяють реалізації їх духовно-культурних потреб (святкування релігійних свят, підтримання українських традицій).

«Микола» зазначає відсутність потреби в українській християнській громаді трудових мігрантів в Росії. Свої духовні потреби повною мірою реалізовує у православній церкві; вказує на повагу і підтримку таких потреб з боку трудового оточення як середовища його перебування.

На момент дачі інтерв'ю *«Микола»* є працюючим пенсіонером у Росії, громадянином Російської Федерації. Перспективу свою бачить у поверненні в Україну лише після звільнення роботодавцем з місця праці. Свій соціально-економічний і психологічний стан окреслює як задовільний і комфортний. Основною цінністю вважає фізичне здоров'я. Серед вагомих особистих якостей, характерних для розповідача можна назвати чесність, порядність, віру в Бога, потребу у свободі і самореалізації.

Модель «ГОСТІ»: типовий приклад

«Петро» народився у Рівненській області у робітничій сім'ї механіка та домогосподарки. Є наймолодшим сином у багатодітній сім'ї. Неодружений. Здобув середню спеціальну освіту за фахом «Кухар-кондитер». Здобуває вищу освіту за спеціальністю «Туризм» в Україні. До трудової діяльності залучений з досить рано (з 14 років).

Мотивації виїзду на роботу до Росії пов'язані не стільки із заробітчанством, скільки із соціально-психологічною потребою зберігати сімейні зв'язки, адже практично усі члени родини «Петра» (в тому числі, батьки і двоє братів) тривалий час працюють в Москві, причому легально. Тож робочі поїздки у юнака реалізуються як гостьові та носять сезонний характер (їх графік зумовлений графіком навчання у виші). Характерною особливістю завантаженості в період між робочими поїздками є здобуття вищої освіти та потреба підтримувати побут за місцем проживання. Таким чином, орієнтація на трудову міграцію є наслідком трудової поведінки сім'ї як референтної групи. Відтак саме члени родини виступають основними агентами активної інтеграції «Петра» в суспільство перебування; з часом до них долучаються і співробітники, з якими «Петро» встановлює товариські зв'язки.

Матеріальне становище сім'ї на момент виїзду «Петро» характеризує як незадовільне, що і стало поштовхом до трудової діяльності за кордоном. Серед причин, що зумовили потребу міграції називає втрату батьком основного заробітку, зниження оплати праці в цілому, економічну кризу в сім'ї, потребу батьків утримувати трьох дітей та забезпечити сімейний благоустрій. Оскільки трудова діяльність розповідача почалася у ранньому віці, то очікування і сподівання від роботи за кордоном носять пізнавальний, а не економічний характер. Економічний стан у країні перебування вважає сприятливим, оскільки для сім'ї створено комфортні умови перебування (забезпечення безоплатним житлом); співвідношення «прибуток-витрати» вважає задовільним. Основні матеріальні потреби і запити «Петра» пов'язані із підтриманням загального добробуту та проведенням цікавого дозвілля.

Найбільш оптимальним способом самовизначення у правовому полі «Петро» вважає легалізацію трудової діяльності шляхом отримання дозволу на працю, оформлення контракту. Саме у такий спосіб здійснюють свою трудову діяльність батьки і брати розповідача. Вказує на високу імовірність легального працевлаштування завдяки особистим якостям індивіда, в першу чергу, авторитету. Умови праці, притаманні його випадку, вважає оптимальними, оскільки має місце забезпечення безоплатним житлом від роботодавця. Дискримінаційних практик на власному досвіді чи досвіді батьків не відзначає, проте розповідає про ймовірність таких та ініціювання їх самими роботодавцями.

Гендерні особливості працевлаштування пов'язує із професійною ознакою: чоловічою (будівництво, ремонт) і жіночою (сфера обслуговування) роботою. Вказує на найбільшу імовірність і надійність працевлаштування українських трудових мігрантів саме за вказаними напрямками – менш престижні професії будівельно-ремонтного та обслуговуючого профілю.

Серед типових стресових ситуацій, через які проходять мігранти, називає проблеми із визначенням робочого місця та умов праці на початкових етапах виїзду, психологічний

дискомфорт, пов'язаний із розлукою з сім'єю, хоча безпосередньо його інтеграція у новий соціум відбувалася легко, в «рідному» сімейному оточенні. Натомість перебуваючи в Україні без родини, часто відчуває нереалізовану потребу у підтримці та спілкуванні.

«Петро» не володіє інформацією про утворення заробітчанських об'єднань та практики громадського лобіювання своїх інтересів трудовими мігрантами. Вільний час проводить у колі сім'ї та друзів, забезпечуючи свої пізнавальні (відвідує заклади культури, мистецтв) та рекреаційні (у спілкуванні з природою) потреби. Свої духовні потреби в Росії Павло забезпечує відвідуючи місцеві церкви та собори. Вказує на важкодоступність інших храмів, окрім православних Московського патріархату. Особистої потреби душпастирської опіки не вбачає. Маркером етнічності в умовах трудової міграції «Петро» вважає традицію збиратися родиною для відзначення сімейних і церковних свят, співання українських пісень.

Свою перспективу «Петро» вбачає у здобутті вищої освіти та трудовій діяльності у сфері туризму та готельного бізнесу. Набутий у Росії трудовий досвід не вбачає вагомим у подальшій професійній діяльності (оскільки майбутню трудову діяльність планує у іншій сфері), а власну трудову міграцію – короткотривалим явищем.

Модель «ГЕТТО»: типовий приклад

«Галина» народилась у Хмельницькій області, у невеликому районному містечку. Батько працював у перукарні, мама в торгівлі. Після закінчення школи працювала на заводі на півдні України. Там вийшла заміж, народила сина. Згодом розлучилася і повернулася додому, де пішла працювати в торгівлю і працювала до початку 90-х років. Це були нелегкі для бізнесу часи, але справи у «Галини» ішли добре (вона займалася доставкою м'яса на м'ясокомбінати), але потім «прогоріла» (завезла м'ясо, а гроші не отримала). Після того піднятися знову було важко. Щоб розплатитися з боргами, була змушена погодитися на пропозицію знайомої працювати в Істрі, під Москвою. Робота була дуже важка: в обов'язки «Галини» входило здійснювати велике прибирання у п'ятиповерховому особняку, розчищати територію від снігу, готувати їсти, мити машини. «Галина» проживала у своїх роботодавців; робочий день становив 12 годин, вихідний – неділя. При цьому доводилось терпіти зневажливе ставлення господарів, які платили 200 доларів і вважали, що цього навіть забагато. Спілкуватися в цей час «Галина» мала змогу лише з літнім подружжям з України, які працювали на генеральській дачі по сусідству. Спілкування відбувалося, головним чином, «через паркан», щоправда, часом траплялася нагода піти разом в неділю до церкви. На тій роботі «Галина» витримала лише п'ять місяців: підірвала здоров'я і була змушена повертатися додому, де лягла в лікарню з кровотечею. Вилікувавшись, на роботу до Росії не поїхала, натомість розпочала маленький бізнес. Однак через деякий час «Галині» знову запропонували роботу в Москві, і вона погодилась їхати. На цей раз у неї все клалося набагато краще. Жінка працює в сім'ї індусів. Це гарна дружна родина з двома дітьми, в якій до «Галини» добре ставились. Працює з одинадцятої до п'ятої години; субота та неділя - вихідні. В обов'язки входить прибирання, прання, прасування; оплата - 500 доларів за місяць. Поза роботою «Галина» ні з ким не спілкується, лише з близькою родичкою-москвичкою, у котрої вона проживає, а також із знайомою з Киргизії, яка працює прибиральницею. Загалом «Галина» переконана: вдалу роботу в Москві самостійно знайти складно, хоча і можливо; щоправда в цьому випадку зростають ризики невивплати заробітної плати.

«Галина» перебуває в Москві напівлегально: дозволу на роботу у неї нема, має лише реєстрацію, і то за рахунок того, що московська родичка погодилась їй допомогти. Кожні три місяці їздить додому, щоби в результаті перетину кордону мати можливість поновити міграційну карту. Вдома відпочиває два місяці. За таких умов важко знайти якусь додаткову роботу: потрібен дозвіл на роботу, для отримання якого слід пройти купу бюрократичних процедур за досить великі гроші, і це ще не факт, що дозвіл дадуть. Крім того, напівлегальне перебування в Росії не передбачає ніякого соціального захисту. Для прикладу, лікуватися у випадку необхідності доводиться самій, адже для того, щоб піти в лікарню, треба мати поліс – без цього лікар з поліклініки відсилає «нелегалів» в медичний центр, де все дуже дорого (один візит обходиться в півмісячну зарплату домашньої робітниці). Навіть у випадку ургентних показів, довелося б оплачувати виклик швидкої допомоги.

«Галина» є людиною віруючою, відвідує церкву, щоправда, дуже рідко, бо раніше донедавна працювала і в неділю. На Пасху ходила до сповіді, бо мала конфлікт, священник вислухав, підтримав. Коли пішла до нього до сповіді вдруге, впізнав її, уважно вислухав.

«Галину» пригнічує її соціальний статус. Вона усвідомлює, що вдома, де вона працювала на «панській» посаді завскладом, вона би ніколи не погодилась на роботу прибиральниці. Але тут, в Москві, цього ніхто не бачить. Рада, що якимось допомагає рідним: син займається бізнесом, невістка перебуває в декретній відпустці, молоді люди будують собі житло (будинки). Висловлює бажання повернутися в Україну назавжди, але мотивації повернення практично відсутні, реальних перспектив повернення не спостерігається.

Модель «ДАЛЬНОБІЙНИКИ»: типовий приклад

«Олег» походить з робітничої родини. Одружений, виховує сина молодшого дошкільного віку. Має вищу художню освіту. Після закінчення навчання та служби в армії працював у реставраційних майстернях. Офіційної зарплати на життя не вистачало, а в середині 90-х її практично перестали виплачувати. Доводилось шукати додаткові разові підробітки: малював стіннівки у школах, вивіски до магазинів, оформляв стенди тощо. Тому коли «Олегові» зателефонував його колишній колега і запропонував роботу в Московській області практично за спеціальністю (виконання розписів, позолот та ліпнини на будівництві нових об'єктів), «Олег» довго не вагався з прийняттям рішення, тим більше, що на той час був ще неодруженим.

Їдучи до Росії, «Олег» планував попрацювати лише три місяці. Однак, тримісячна поїздка «розтягнулась» на десять років. Графік робочих поїздок протягом усього часу роботи за кордоном залишався стабільним: 2-3 місяці в Москві, місяць відпочинку вдома, знову виїзд до Москви. В один із візитів додому одружився, але продовжував працювати в Москві («Олег» був на той час основним годувальником своєї сім'ї), а дружина регулярно провідувала чоловіка. Попри можливість підтримувати регулярні контакти, подружжя прийняло рішення з народженням дітей зачекати (син народився уже після остаточного повернення «Олега» додому після 7-ми років шлюбу).

Перший об'єкт, на якому працював «Олег» з колегами був приватний будинок, який для себе перебудовував їхній замовник – багатий вірменин. Об'єкт знайшли чисто випадково і

без посередників, які зазвичай за свої послуги вимагають близько 10-15 відсотків зарплати. Колеги «Олега», працюючи на звичайних будівельних (штукатурних) роботах, якось показали замовнику свої послуги з художньої ліпнини, на що у відповідь їм запропонували зібрати бригаду (в яку взяли і «Олега»). На об'єкті працювало близько 40 осіб рідні замовника, а також кілька москвичів та бригада «Олега» з України. Наступний об'єкт «Олега» був подібним, на ньому працював близько 5 років, роботи на ньому тривають ще дотепер. Водночас «Олегові» під час перебування в Росії доводилось працювати і в Лаврі (в Сергієвому Посаді). Під час перебування на заробітках «Олег» разом з колегами проживав безпосередньо на об'єкті. Умови були відносно нормальні: ліжка, душ, кухня. Через декілька років роботи колеги навіть утримувати свою кухарку - жінку з України, яка годувала сніданок, обід, вечерю. Так що, на переконання «Олега», в Росії можуть знайти собі роботу не лише чоловіки, але й жінки, і навіть на будівництві, головне - щоб людина мала бажання працювати.

Угоди про працю з українськими працівниками були «джентльменськими», тобто укладалися лише на словах. Втім, при цьому проблем з владою практично не було. «Олег» переконаний: якщо в людини ніякого кримінального минулого нема, то нема і проблем. Коли людина іде спокійно, навіть не маючи дозволу на перебування, нормально вдягнута, поголена, на неї ніхто не звертає уваги (щоправда, можуть звернути увагу, коли говоритиме ламаною російською). Щоправда, певний страх на початках перебування за кордоном був. І на жаль, не завжди безпідставно, адже, за спостереженнями «Олега», в Росії людина з міліцейськими погонями має безмежні права і може навіть увірватися з автоматом до помешкання. Але, хоча регулярні перевірки документів і влаштовувались, нічим особливим вони не закінчувались. Найгірше, що могло статися, українській бригаді пропонували «проїхатись» до відділку, де їм доводилось прибирати територію, допоки їх замовник «полагоджував» питання з правоохоронцями.

Свої соціальні проблеми (наприклад необхідність звернутися до лікаря) «Олег» вирішував без проблем за допомогою грошей, психологічні (зняття стресу) – спілкуванням (за чаркою) з колегами. Зарплату йому виплачували вчасно, а щодо відомих йому випадків невивплати, то стверджує, що це були ситуації, в яких «гріх було того українця не обібрати, якщо він сам на то йде і наривається» (спочатку тяжко працює, заробляє, а потім пропиває і сам лізе з кулаками, і влаштовує якісь конфлікти, п'яні дебоші). «Олегові» доводилось спостерігати такі випадки на кожному кроці; траплялося навіть таке, що люди приїжджали і по три тижні не виходили із запою, бо вони вирвалися з хати, з родини і не виходили на роботу, допоки не випивали всієї горілки.

«Олегу» траплялося знайомитися з земляками просто на вулицях (пива попили, поговорили і розбіглись), а про існування громад українців-мігрантів йому нічого не відомо. Щоправда «Олег» разом із колегами якось навідувався до Українського центру на Старому Арбаті: пропонували свої послуги по ліпнині, але замовлення не отримали. Під час перебування в Росії «Олег» з колегами відвідував, за відсутністю української церкви, російський православний храм, однак, це для нього не принципово. Підчас свят намагалися підкреслювати свою національну приналежність (на Великдень, як ходили святити Паску, відповідно прикрашали кошики).

Поштовхом до прийняття рішення про повернення була сильна туга за Батьківщиною, яка посилилась після одруження: «Олег» усвідомив, що люди створюють родину, щоб жити, працювати разом. Тепер у нього все складається добре: є хороша робота в Україні, яка забезпечує достатньо нормальний рівень життя. Щоправда, свою першу роботу свідомо робив за низьку оплату, розглядаючи її як саморекламу. Працює з тією ж бригадою, з тим же колективом, що і в Росії. Вважає свій досвід роботи за кордоном просто безцінним, а період перебування на заробітках школою життя. Вважає, що підстав, аби шкодувати за тим, що їздив на заробітки, немає.

Модель «ЕПІЗОДНИКИ»: типовий приклад

«Андрій» родом із західної України, із сільської місцевості. Закінчив професійно-технічне училище. Після його закінчення поїхав до Росії на заробітки. Їхав не на порожнє місце: в Москві на той час працював його батько. Поїздка виявилася одноразовою і короткою: через три місяці «Андрій» був призваний до війська. Звичайно, коли «Андрій» їхав до Росії на заробітки, то він добре усвідомлював, що це не надовго, бо він мав намір служити в армії. Але поїхав, бо хотів якось залагодити матеріальні труднощі в родині. Жили не бідно, але хотілося чогось більшого, того що мають інші. Після завершення строкової служби залишився в армії, у внутрішніх військах, де служить досі. Має дружину і доньку дошкільного віку.

Життя в Росії для українських заробітчанин, з якими працював «Андрій» було не дорогим, адже намагалися особливо не розкошувати, наприклад, рідко купували м'ясні продукти і взагалі - економили на харчах. Побутового комфорту не було: ночували в гаражі, а потім їм дозволили ночувати на тій дачі, де працювали на будівельних роботах. Роботодавець (за походженням українець) ставився до них дружньо, а на роботі в нього працювали самі українці. Це було сприятливим фактором, адже росіяни, на думку Андрія, на однаковій роботі заробляли би більше ніж, українці, а працювали менше. «Андрій» згадує, що на той час (кінець 90-х) українцеві неможливо було, тим більше за умов короткотривалого перебування на заробітках, знайти роботу самостійно. Хто виїхав раніше, запрошував родичів, друзів, бо в іншому разі був великий ризик залишитися без зароблених грошей (їх часто не виплачували). І хоча «Андрій» мав підтримку з боку батька, все ж цілком уникнути ситуацій з невиплатою грошей йому не вдалося (перший роботодавець здійснював певні маніпуляції і не виплачував усього, що належало, хоча виплачував заробітну плату вчасно).

Звісно, «Андрій» не мав дозволу на роботу, тож доводилося боятися кожного працівника міліції і навіть по хліб до крамниці ходили манівцями, хоча особисто «Андрієві» не доводилось мати проблем з працівниками правоохоронних органів. За лікарською допомогою ані Андрій, ані його знайомі не зверталися: по-перше, не було такої потреби, а по-друге, доводилося боятися за кожен зароблений копійку ховаючи зароблені гроші в тюбики від зубної пасти. А ще «Андрій» чув про випадки, коли на вокзалі чатувала міліція, щоби забрати в заробітчанин гроші, тому намагався бути дуже обережним, коли повертався. Щодо можливості здобуття якогось професійного досвіду за такий короткий період, то «Андрій» вважає це нереальним. Натомість переконаний, що подібний досвід краще здобувати в Україні: тут ти людина, і з тобою рахуються, і правоохоронні органи тобі охочіше допоможуть у випадку виникнення проблем.

Під час перебування на заробітках «Андрій» не потребував якоїсь моральної чи психологічної підтримки, бо працював разом з батьком, та й з колегами по роботі мав гарні стосунки. «Андрій» не встиг дізнатися, чи існують в Росії спільноти українських трудових мігрантів, а щодо відвідування церкви, то працював він у дачному селищі під Москвою, де церков узагалі нема. Та і бажання піти до церкви не було: поспідав, попрацював, повечеряв, ліг спати і все. Мав вихідний день в неділю, то читав книжку, або ходив у музей бронетанкової техніки.

Теперішнє матеріальне становище «Андрія» не задовольняє – хоча б тому, що він не знає жодної людини, яку б воно задовольняло. Бо кожна людина хоче мати хорошу машину, хорошу квартиру, хороше майбутнє для своєї дитини. Кожну відпустку «Андрій» змушений використовувати для підзаробітків. Але наразі їхати знову за кордон «Андрій» не збирається, бо в армії як контрактник він заробляє ті ж гроші, що мав на заробітках.

Згадуючи свій досвід роботи в Росії, загалом оцінює життя українського трудового мігранта як повне ризиків і загроз, в тому числі - загроз життю. Так що на заробітки можуть собі дозволити їхати тільки здорові, психічно витривалі чоловіки, а жінці, на думку «Андрія» взагалі знайти роботу в Росії неможливо. Хіба би вона поїхала разом з чоловіком і готувала їсти для бригади, в якій чоловік працює.

Основні тенденції у реформуванні структури гендерних ролей сімей трудових мігрантів.

На даний час проблематика, яка розробляється в гендерній соціології, включає бачення статі як важливої диференціюючої змінної в аналізі розподілу праці, соціальних структур, способу життя, поведінки в сфері професійної діяльності та в сім'ї. Особлива увага приділяється вивченню змін сімейних стереотипів сучасних чоловіків і суспільна мораль під впливом зміни соціокультурних контекстів.

Гендерний підхід передбачає критику патріархального устрою родини і піддає критиці обґрунтування строгого розподілу ролей між чоловіками і жінками, який полягає у тому, що соціальний статус жінки - статус дружини свого чоловіка, матері його дітей, домогосподарки; статус чоловіка – це статус професіонала і годувальника сім'ї. Тим не менше, усі чоловіки-мігранти, які надавали свідчення в нашому дослідженні, презентують себе як «годувальників» родини, без участі яких вона практично не може вижити, пояснюючи (виправдовуючи) цим свої тривалі розлуки з родиною:

«Мрії в нас все є. Велике прагнення мати все і ні в чому не нуждатися. А були нюанси, що було тяжко. Треба було і забезпечувати сім'ю, і так далше, і тому подобно [...]. Перші мрії були - то щоб свою хату мати, щоб з сім'єю жити десь окремо. Ну, а друге там далше йде все остальне, там щоб до хати і при хаті мати, і дітей виховати, і навчити їх, і так далше. То і посприяло виїхати туди, бо там давали більшу зарплату»;

«Ми всі міняємося, в нас в сім'ях кожного щось міняється, не знаєш, чи то від того, чи то не від того. А так за тих 10 років всьо входить та як в привычку» (фрагменти інтерв'ю з Т., 35 р., одружений, має двох дітей, модель «Трансгромадянство», 10 років трудової міграції до Росії).

При цьому, однак, варто відзначити, що у випадку трудової міграції до Росії зазвичай (за винятком, хіба що, моделі «Протодіаспора») не йдеться про соціальну реалізацію чоловіка, про побудову його професійної кар'єри:

«Я простий робочий, заробляю тільки гроші на сім'ю, на себе і всьо» (фрагменти інтерв'ю з Т., 35 р., одружений, має двох дітей, 10 років трудової міграції до Росії).

Натомість має місце певна самопожертва чоловіків, для яких сім'я становить основну цінність їх життя:

«Щасливим, коли я в достатку віддыхаю з сім'єю в горах. Это є моє щастя» (фрагменти інтерв'ю з Т., 35 р., одружений, має двох дітей, 10 років трудової міграції до Росії).

Для них все життя – в Україні, в родині, а перебування на заробітках – тимчасове явище, в якому немає місця домашньому затишку, а можлива лише його часткова імітація, яка, як показують результати інтерв'ю, може реалізуватися двома шляхами.

1. «Спільна міграція»: чоловік їде на заробітки першим, а з часом до нього приєднується дружина:

«Мужья начали привозить там своих ну не жен, с села, и те там жили это, устраивались, ну они больше делали работы по природе. По устройству озеленения и тому подобное это. А сами ребята те были, те вот такие работы более тяжелые там, они там кладку чего-то и с дерева делали, срубы» (Юрій, чол., білизько 50-и р., має тривалий досвід роботи в Росії).

2. «Пошук помічниці по господарству»: роботу якої оплачують (колективно) мігранти, а перевага надається жінкам з України (це може бути дружина одного з мігрантів):

«Самі, самі собі старались створити відносно нормальні умови, нормальні ліжка, там постіль нормальна. Душ. Кухня. Потім навіть собі так влаштували, через пару років, так, що нам було вигідно утримувати свою кухарку. Приїжджала так само там жінка з України. Ми їй платили зарплату, вона була задоволена тою зарплатою, вона готувала нам, с, точніше готувала сніданок, обід, вечерю» (фрагмент інтерв'ю з О., чол., 47 р., має досвід 10 років роботи в Росії).

Щодо перспектив власне жіночого працевлаштування в Росії, у чоловіків-мігрантів немає єдиної позиції. За спостереженнями одних, роботу в Росії жінці знайти неможливо:

«Не знаю, не стикався ніколи з тим, щоб жінки працювали, з тим контингентом таким, жіночим» (фрагмент інтерв'ю з І., чол, 58 р., одноразовий досвід роботи в Росії);

«Я про жінок не знаю. Жінки вроді їздять десь на дачі там, щось... домогосподарками, чи як там?» (фрагменти інтерв'ю з А., чол, 58 р., має досвід роботи в Росії протягом тривалого часу).

Натомість інші наші інформатори не вважають принциповим в даному контексті чинник статі:

«На сьогоднішній день, на сьогоднішній день – тяжко як і чоловікам, так і жінкам найти роботу там. Треба мати або якісь дані хороші, дійсно, бути якимсь вченим, якимсь людиною, яка має перспективу по знаннях, це є раз. А друге – або бути шулером хорошим [...]. Тому що всі базари, всі оті м комерційні структури – це не є на основі науки і техніки. Це є на основі хто кого обдуристь» (фрагменти інтерв'ю з М., чол, 54 р., має досвід понад 30 років роботи в Росії);

«Я думаю, там немає такого, кому легше [...], практично однаково. Жінка може найти собі роботу швидко, там наприклад офіціантом, барменом і тому подібне, в сфері обслуговування. А чоловік може свободо найти роботу по будівництву» (фрагменти

інтерв'ю з П., чол., 19 р., має досвід багаторазових поїздок до батьків до Росії та роботи в Росії).

«Я думаю, що якщо є бажання працювати, добре працювати, то може знайти роботу і чоловік і жінка» (фрагмент інтерв'ю з О., чол., 47 р., має досвід 10 років роботи в Росії).

Щодо аналізу безпосереднього досвіду трудової міграції до Росії українських жінок, то в нашому розпорядженні виявилися лише дві життєві історії. Перша із них – історія «успішної» «Оксани» (модель «Протодіаспора», див. вище), досвід якої цілком відповідає моделі патріархальної родини, в рамках якої успішність жінки оцінюється в першу чергу через успішність чоловіка. Друга – неуспішної «Галини» (модель «Гетто», див. вище), яка працює хатньою робітницею з цілком відсутніми власними перспективами (звернемо увагу, що жінка розлучена), яку підтримує її родичка, надаючи їй реєстрацію та безоплатне житло, цим ніби виконуючи частину функцій неіснуючого чоловіка.

Означена ситуація є принципово відмінною від ситуації «західної» - жіночої -міграції (насамперед, йдеться про українських жінок-мігранток в Італії), в рамках якої сучасна українська сім'я виявляє готовність сприймати гендерно-рольовий перерозподіл обов'язків у сім'ї. Як результат, відбувається взаємозаміна традиційних соціальних ролей «берегині» і «годувальника». І якщо притаманна більшості жінок соціальна лабільність полегшує переформатування гендерної структури сім'ї в результаті трудової міграції (жінки швидко «відвикають» від домашніх обов'язків і нерідко не бажають повертатися саме із небажання знову в них «занурюватися»), то для чоловіків вживання в нову соціальну роль відбувається складніше. Залишившись наодинці з дітьми, вони виявляють роздратованість у спілкуванні з близьким оточенням, нетерпимість до будь-яких проявів непослуху. У них з'являються депресивні стани, через які вони можуть почати зловживати алкогольними напоями, що у свою чергу призводить до скандалів і, навіть, жорсткого поводження з дітьми. Особливо важко сприймається батьком небажання дітей допомагати йому в домашній роботі, низька успішність дитини в школі, намагання відповісти грубістю і жорсткістю на прохання чи зауваження батька. В такій сім'ї відбувається відчуження дітей як від батька, бо він морально деградує, так і від матері, бо втрачені з нею постійні контакти. У більшості з цих сімей відбувається психічне насилля над дитиною, що проявляється у постійному залякуванні та приниженні. Фахівці стверджують, що саме через такі чинники в нас зростає криміналізація неповнолітнього середовища. Відтак маємо вважати за можливе виділити ще один дослідницький аспект «тилової» (на відміну «фронтвої» - безпосередньо на заробітках) міграції, який з об'єктивних причин було винесено за рамки даного дослідження.

По-перше, йдеться про феномен *дружини / чоловіка трудового мігранта (мігрантки)*, що переживає ситуацію трудової міграції опосередковано. Матеріали нашого дослідження не дають нам змогу докладно проаналізувати їх досвід (це, вочевидь, мало би стати предметом окремого дослідження). Однак, маючи в своєму розпорядженні одне діадичне інтерв'ю (проводилось з подружньою парою, в якому основним розповідачем був чоловік, а його дружина надавала додаткові свідчення), маємо певні підстави вважати, що ситуацію розлуки жінки переживають надзвичайно гостро. Останнє, втім, не завжди адекватно сприймається їхніми чоловіками, які переконані, що основний тягар проблем беруть на себе. Іншими словами, в даному випадку залишається живучим стереотип щодо «легкої» жіночої домашньої праці та праці з виховання дітей:

Дружина: «Спочатку було дуже тяжко. Дуже тяжко. Перші рази як їхав, то мені здавалось якби без рук, мені так тяжко було. Діти малі були. Не було кому помагати. А тепер діти виросли, що треба допоможуть».

Чоловік: «А тепер кажуть «Чо ти ще дома сидиш? Ти вже мав бути там. Їдь і вже звідси» (фрагменти інтерв'ю з А., чол., 52 р., має 10 років досвіду трудової міграції в Росії, та з його дружиною).

По-друге, як і у випадку «західної» міграції, залишається актуальним вивчення особливостей соціалізації дітей трудових мігрантів, яка відбувається в умовах тривалої відсутності одного із батьків, а то й усієї родини. В даному контексті актуалізується проблематика дітей трудових мігрантів. Зокрема, маємо свідчення, що можуть (за умови їх поповнення) стати поштовхом до висунення гіпотези щодо певної «професійної» наступності в сім'ях мігрантів. Відсутність належної реалізації батьків в Україні, зумовлює вибір їхніми дітьми міграції як способу самореалізації власних інтересів, що також могло б стати темою окремого дослідження:

«Перший раз ми поїхали спочатку в Польщу всі, всею сім'єю, через що ми всі всією сім'єю поїхали – тому що е батько запропонував таку типа як пропозицію, щоб е м нас всіх трьох забрати, щоб не переживати, нічо, типу, щоб всі були разом» (фрагмент інтерв'ю з П., чол., 19 р., має багаторічний досвід короткотривалих робочих поїздок в Росію);

«Закінчив школу я при Совецькому Союзі в Росії, в Сибірі. Тюменська область [...]. В дев'яностому році переїжджав сюда, приймав громадянство українське. І вчився вже в ВПУ, вище професійно-технічний ліцей. По професії технік-механік, молодший спеціаліст-інженер автоводій І автокрановицик. Я по закінченню пішов в армію. Відслужив в армії, після армії я вже працював, так, де можна було. До двохтисячного року. І так в принципі сам сів та поїхав. В ті края, де я виріс. І там почав я вже робити собі всі діла, щоб стати громадянином, щоб нормально працювати, їздити і заробляти» (фрагменти інтерв'ю з Т., чол., 35 р., має досвід 10 років роботи в Росії).

Підсумовуючи, зазначимо, що інститут сім'ї як порівняно стійка соціальна структура суспільства зберігає найвищу вагомість у свідомості українських трудових мігрантів, хоча й гендерні інтереси та очікування щодо нього не завжди справджуються (як це має місце у випадку жіночої міграції до Італії). Більше того, певний вектор трудової міграції (схід - захід) у ряді випадків може бути обрано саме в результаті певних соціокультурних настанов: для прикладу, у випадку, коли сім'я однозначно налаштована на патріархальну модель, способом розв'язання соціально-економічних проблем родини буде обрано країну, де є робота для чоловіків (Росія – в тому числі); у випадку більш поміркованої позиції з орієнтацією на егалітарну модель взаємин в сім'ї, ситуацію будуть визначати інші обставини.

ВИСНОВКИ

1. Трудова міграція українців до Росії має свою специфіку, яка виражається у маятниковості її характеру та гендерних особливостях.

2. Можна виділити шість типів (моделей) міграційної поведінки, в залежності від двох взаємопов'язаних чинників: зорієнтованості на певний термін перебування за кордоном, з одного боку, та особливостей включення в суспільство перебування, з іншого.

3. Соціокультурний контекст трудової міграції має значний вплив на структури гендерних ролей в сім'ях трудових мігрантів. При цьому свідомість у соціальному середовищі тих, хто мав досвід (безпосередній чи опосередкований) трудової міграції до Росії, продовжує залишатися налаштованою на збереження патріархального типу сім'ї із завищеними очікуваннями на адресу чоловіків, які намагаються якомога повніше відповідати цим очікуванням.

Висновки

Нині Україна та Росія є одними з найбільших центрів глобальної міграції і формують її найважливіші транзитні коридори. Росія залишається найголовнішим напрямом міграційних потоків з України. Ми володіємо різними даними експертного співтовариства щодо кількості мігрантів-українців у Росії. Показники коливаються від 800 тисяч до 3,5 млн. осіб. Проте, з огляду на велику заполітизованість теми міграції, з одного боку, та наявність великих, ніким не облікованих потоків короткотермінової міграції, з іншого, ми схилиємося до припущення, яке висловив президент фонду «Міграція ХХІ век» і колишній заступник директора ФМС Росії

В. Поставлін: українських трудових мігрантів у Росії нині від 2 до 3 млн. осіб.

Україна виступає найбільшим серед усіх країн донором трудової імміграції в Росії. Після українців за кількістю іммігрантів у РФ ідуть узбеки, азербайджанці, далі- китайці.

Українці, як і інші національні групи мігрантів, через мігрантські мережі знаходять роботу у найбільш розвинутих промислових та інвестиційно-ємких регіонах РФ: Москва, Московська область, Санкт-Петербург, Ленінградська область, Краснодарський край, Ростовська область, Сибір і Далекий Схід. Вони працюють найчастіше на будівництві, в торгівлі, у сільському господарстві, видобувній та переробній промисловості. Жінки заповнюють відносно новий для Росії сектор обслуговування домогосподарств(прибирання, догляд за дітьми), працюють водіями громадського електротранспорту, продавцями у торгівлі та виконують сільськогосподарські роботи.

Часто джерела отримання праці для українських чоловіків тягнуться ще з досвіду часів колишнього СРСР, як наприклад, робота вахтовим методом у видобувній промисловості.

Українці найшвидше з-поміж інших національних груп мігрантів інтегруються у російське суспільство, проте, з огляду на нелегальний статус більшості українських іммігрантів, небезпеки репресій з боку властей, сваволі роботодавців, пограбувань і вбивств зі сторони кримінальних груп поширюються і на них.

Фактор імміграції у трансформаціях російського суспільства варто розглядати на мікро-стратегічному та макро-стратегічному рівнях.

Перший з них полягає у реалізації поточних вакансій на ринку праці у зв'язку із входженням Росії(як і багатьох розвинутих країн) в епоху демографічного спаду. Відтак Росії потрібні у великій кількості мігранти «для праці і як майбутні громадяни Росії». І попри дискусії про потрібність чи непотрібність в Росії *реально існуючої* масової міграції,

величезну інерцію та корумпованість державної бюрократичної машини, що намагається здійснювати всеосяжний контроль мігрантів методами, успадкованими з часів СРСР, чи не єдиним змістом міграційної політики все більше стає інтеграція мігрантів у російське суспільство.

На макро-стратегічному рівні суспільних перетворень, очевидно, що масова імміграція в Росію охоплює насамперед потоки з республік колишнього СРСР (окрім республік Балтії), які, - попри неухильне зростання кількості російських іммігрантів з країн, з якими Росія має візовий режим (насамперед Китаю, В'єтнаму), - визначають динаміку міграційного процесу. Увесь імміграційний конгломерат в Росії виглядає радше відрухом колишнього Радянського Союзу, його соціоінтегративного простору, на певному, більш поглибленому етапі розпаду, швидше, опануванням «території, що звільняється» (приклад китайців-іммігрантів у Росії), аніж формуванням нової інтеграційної перспективи.

У цьому контексті імміграційні потоки в Росію виглядають як тимчасова «збіжність» пошуків мігрантів і можливостей їх реалізації на даний час у Росії, збіжність, що може переключитися на інші регіони світу.

У цьому зв'язку аналіз життєвих траєкторій українських мігрантів до Росії, складений на підставі поглиблених інтерв'ю з ними, залишає враження одночасності співіснування складових різносторонніх моделей соціального самоздійснення у трьох ключових точках співбуття: родина (у вимірі співвіднесення мігранта з родиною) – праця (у перспективі професійної освіти і кар'єрного зросту: в одних випадках «тут», тобто в Україні, в інших - «там», тобто в Росії) – приналежність до політичної спільноти (перебування в українському чи отримання російського громадянства у перспективі кон'юнктури матеріального і кар'єрного забезпечення).

Ми відзначили риси, що засвідчують входження Росії та України у простір глобальних переміщень мігрантів.

Водночас, якщо спробувати оцінити українську міграцію в контексті імміграційних процесів сучасної Росії, тут ідеться про дезінтегрований соціум і хаотичне поєднання фрагментів різних просторів і форм співбуття.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Основные итоги экспертного совещания

«Консенсус-оценка численности трудовых мигрантов в России», 9 апреля 2010 г.
(«Консенсус-оценка 9.4.0»)

Организация работы включала:

- заочное формирование позиции экспертов по оговоренному кругу вопросов, предшествующее совещанию;

- обсуждение возможных подходов, обоснование индивидуальных оценок и согласованной оценки в ходе экспертного совещания;
- заочное уточнение оценок после совещания.

Использовалась следующая методика оценок:

1. Оценка численности визовых и безвизовых трудовых мигрантов, получивших разрешение на работу в 2008 г.
2. Оценка доли и численности визовых и безвизовых трудовых мигрантов работавших в 2008 г. нелегально.
3. Оценка численности визовых и безвизовых трудовых мигрантов работавших в 2008 г.
4. Оценка миграционных потоков безвизовых трудовых мигрантов по государствам выбытия, 2008 г.
5. Оценка распределения трудовых мигрантов по длительности пребывания в месяцах, 2008 г.
6. Оценка среднегодовой численности трудовых мигрантов, численности работавших в «мертвый» и «пиковый» сезон в 2008 г.
7. Оценка численности визовых и безвизовых трудовых мигрантов работавших в 2009 г. включая работающих нелегально.
8. Оценка среднегодовой численности трудовых мигрантов, численности работавших в «мертвый» и «пиковый» сезон в 2009 г.

В результате эксперты пришли к следующим оценкам:

Экспертные оценки, млн. человек

	Консенсус-оценка	Максимальная экспертная оценка	Минимальная экспертная оценка
2008			
Численность лиц, получивших разрешение на работу	1,9	2,2	1,7
Численность работавших, всего	4,3	5,6	2,7
Доля нелегальных мигрантов, %	53	63	37
Среднегодовая численность работавших	3,5	4,1	2,6
Численность работавших в пиковый сезон	4,3	5,2	3,3
Численность работавших в мертвый сезон	2,9	3,3	2,2
2009			

Численность работавших, всего	4,0	5,2	3,2
Доля нелегальных мигрантов	61	75	40
Среднегодовая численность работавших	2,9	3,7	2,1
Численность работавших в пиковый сезон	3,6	4,7	2,6
Численность работавших в мертвый сезон	2,5	3,0	1,9

Распределение потоков трудовых мигрантов по странам происхождения, млн. человек, 2008:

Узбекистан	1,0
Таджикистан	0,7
Украина	0,8
Киргизия	0,4
Молдова	0,3
Армения	0,3
Азербайджан	0,6
Казахстан	0,04
Визовые мигранты	0,5